

UNIVERZITET U SARAJEVU

**FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SOCIOLOGIJA**

**“FENOMEN PRODUŽENE MLADOSTI – STUDIJA SLUČAJA BOSNA I
HERCEGOVINA“**

-magistarski rad-

**Kandidatkinja:
Goruždić Džejna**

**Mentor:
prof. dr. Amer Osmić**

Sarajevo, septembar 2023. godina

ODSJEK: SOCIOLOGIJA

**“FENOMEN PRODUŽENE MLADOSTI – STUDIJA SLUČAJA BOSNA I
HERCEGOVINA“**

-magistarski rad-

Kandidatkinja:
Goruždić Džejna

Mentor:
prof. dr. Amer Osmić

Sarajevo, septembar 2023. godina

SADRŽAJ

UVOD	4
TEORIJSKO METODOLOŠKI OKVIR RADA	6
1. Predmet i obrazloženje teme	6
2. Teorijska osnova istraživanja	8
3. Ciljevi istraživanja (naučni i društveni)	8
4. Sistem hipoteza	9
5. Metode i tehnike istraživanja.....	9
6. Ključni pojmovi	9
SLIKA MLADIH U BOSNI I HERCEGOVINI	11
SOCIOEKONOMSKI POLOŽAJ MLADIH	15
OBRAZOVNA STRUKTURA MLADIH U BOSNI I HERCEGOVINI	18
STRUKTURA MLADOG STANOVNIŠTVA U BIH	24
STRUKTURA STANOVNIŠTVA PO SPOLU	35
DOBNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA	43
ŠTA JE TO PRODUŽENA MLADOST?	49
ZAKLJUČAK	56

UVOD

U savremenom društvu, koncept i očekivanja vezana uz mladost i prijelaz iz adolescencije u odraslo doba doživljavaju duboke promjene. Dok se ranije mladost smatrala relativno kratkim periodom u životu, jasno definiranim školovanjem, brakom i početkom karijere, danas se sve više govori o fenomenu produžene mladosti. Taj fenomen karakterizira produljeni period tranzicije, tokom kojeg se mladi suočavaju sa različitim izazovima i prilikama. Bosna i Hercegovina, predstavlja iznimno zanimljivo istraživačko područje unutar ovog fenomena. Zemlja je obilježena specifičnim društvenim, političkim i ekonomskim kontekstom koji proizlazi iz burne prošlosti, političke nestabilnosti i tranzicije nakon raspada bivše Jugoslavije te agresije na suverenu i internacionalno priznatu Republiku Bosnu i Hercegovinu tokom devedesetih godina. Ti kompleksni faktori duboko su utjecali na svakodnevni život stanovništva, a posebno na mlade ljude.

Iako je fenomen produžene mladosti i njegovi učinci proučavani u mnogim dijelovima svijeta, posebno u razvijenim zemljama, istraživanja koja se bave ovim fenomenom u Bosni i Hercegovini su rijetka. Ovaj magistarski rad ima za cilj istražiti i analizirati produženu mladost u Bosni i Hercegovini iz sociološke perspektive. Kroz dubinsko proučavanje ovog fenomena u specifičnom društvenom i ekonomskom kontekstu ove zemlje, namjeravamo razumjeti kako se produžena mladost manifestira, što su njezini uzroci i posljedice te kako utječe na različite aspekte društva.

U narednim poglavljima, istražiti ćemo faktore koji oblikuju produženu mladost u Bosni i Hercegovini, uključujući ekonomske uslove, obrazovni sistem, političku situaciju i kulturne utjecaje. Također, analizirat ćemo kako ovaj fenomen utječe na ponašanje i stavove mladih ljudi u zemlji, kao i kako se odražava na društvenu koheziju i ekonomski razvoj. Kroz primjenu kvantitativne kvalitativne metodologije studije slučaja, imat ćemo priliku dublje istražiti specifične aspekte produžene mladosti u Bosni i Hercegovini.

Ispitivanjem ovog fenomena u ovom kontekstu, nadamo se doprinosu širem razumijevanju produžene mladosti kao globalnog sociološkog fenomena, ali također želimo ponuditi praktične smjernice za razvoj politika i programa koji mogu podržati mlade ljude u Bosni i Hercegovini tokom njihovih tranzicija u odraslo doba. Ovaj rad će također doprinijeti proširenju postojećeg tijela literature o produženoj mladosti i dati prostor za daljnja istraživanja ove teme u specifičnim društvenim i ekonomskim kontekstima a pogotovo u Bosni i Hercegovini.

TEORIJSKO METODOLOŠKI OKVIR RADA

1. Predmet i obrazloženje teme

U ovom radu pod naslovom Fenomen produžene mladosti – Studija slučaja Bosna i Hercegovina pokušali smo definirati, analizirati i približiti, pojam odnosno fenomen “produžene mladosti”, te njegov značaj i utjecaj na društvo. Definiranje, analiziranje i približavanje smisla navedenog fenomena predstavljat će i njegovo objašnjenje i značenje težine ovoga problema. Dakle, problem istraživanja sagledan je prvenstvo u značenju ovoga problema kao i njegovom definiranju, te time i nužnosti poznavanja i sagledavanja fenomena „produžena mladost“. Ovu koncepciju smo empirijski provjerili, te istražili uticaj ovog fenomena na savremeno bosanskohercegovačko društvo.

Trud roditelja da omoguće djeci, pa onda mladima, sve što je materijalno neophodno za egzistenciju upućuje na formiranje, nastanak pa i razvoj onoga što ulazi u obim definicije za pojam fenomena produžena mladost. “Ne samo da se roditelji trude individualno da obzbede optimalne (ako ne i maksimalne) materijalne uslove za njihovo odrastanje (ishrana, stanovanje, oblačenje, školovanje, zabava) već tome u susret ide i moderna država blagostanja koja na različite načine, direktno i indirektno nastoji da participira u troškovima porodica oko izdržavanja djece. U susret dječijem blagostanju nesumnjivo ide i moderna potrošačka civilizacija koja u djeci nalazi i preko njih stvara obrasce masovne potrošnje naročito u sferi slobodnog vremena i zabave. Djeca i omladina su danas postali najatraktivniji konzumenti masovne industrije potrošnih artikala oko čije naklonosti se takmiče najmoćnije industrije svijeta. Kao masovni potrošači djeca i mladi su danas u stanju ne samo da zadovolje obogaćen i proširen repertoar svojih osnovnih potreba već im obilje omogućava da veoma rano počnu da samostalno izgrađuju vlastiti ukus i identitet. Ali to su samo prividno blagostanje i sloboda izbora. Iza potrošačkog obilja za djecu stoji njihova potpuna finansijska i ekonomska zavisnost koja se sve više produžava u mjeri u kojoj se širi fenomen produžene mladosti. Tako se može reći da dječiji i omladinski konzumerizam počiva na staklenim nogama dječije i omladinske finansijske nesamostalnosti i finansijske (ne)moći roditelja čije zarade i standardi

sve teže mogu da prate visoka potrošačka očekivanja koje razvija potkultura mladih. U toj situaciji jedan dio mladih čije finansijske mogućnosti ne dozvoljavaju praćenje tog standarda dolaze u sukob sa društvom pokušavajući da nelegitimnim i nelegalnim sredstvima ostvare ove potrošačke standarde. Otuda sve veći dio mladih koji kreće stazama maloljetničke delinkvencije, narkomanije, alkoholizma i drugih devijantnih ponašanja“. Dakle, možemo reći da je fenomen produžene mladosti u BiH zasnovan, ili ima krivca u roditeljima koji zarađuju i sve teže prate potrošačke ukuse mladih, ali isto tako i da je produžena mladost produžena upravo nemogućnošću zaposlenja mladih koje bi onda dovelo do njihovog osamostaljenja, u pravcu osamostaljenja i gradnje identiteta. Egzistencijalna ugroženost i ozbiljna ugroženost identiteta mladih jesu odrednice koje upućuju na definiranje fenomena produžena mladost, kako generalno kao sociološki pojam tako i produžena mladost u BiH.

Sve to dovodi do nemogućnosti gradnje identiteta, životnog svijeta, obezbjeđivanja nepotrebnih uslova za ljudsku egzistenciju, do toga da drugi preuzimaju odgovornost i troškove za mlade te tako oni, mladi, postaju zatvoreni i vezani za porodicu, a ta zatvorenost i vezanost traje sve duže, odnosno mladi imaju sve više godina i sve su stariji. Prema mišljenju britanske naučnice, „takva ideologija i politika, poznata kao tačerizam, nastojala je da decu što više izoluje i zatvori u porodicu umesto da ih otvori prema svetu i pripremi za njegovu složenost i kontradiktornost“ (Brannen, 1992). U ovakvoj vrsti zatvorenosti nemoguće je kao napredovanje, osamostaljivanje tako i građenje identiteta i vlastitog svijeta života mladih. Dakle, sa ugroženom egzistencijom, tj. ugroženim osamostaljenjem ide i ostanak unutar porodice, zatvorenost mladih, koja produžava mladost samo u zatvorenosti, ali naravno ne i u godinama starosti. „U modernim društvima pravna, formalna zrelost i samostalnost mladih ljudi je skraćena u odnosu na 19. vek, ali i premoderna društva, ukoliko se ima u vidu da u tim društvima mladi do smrti svojih roditelja nisu bili samostalni ili nisu mogli da upražnjavaju neka pravna svojstva (pravo raspolaganja imovinom i si.). U tom pogledu mladi danas sa 18 godina stiču sva prava pravnog subjekta, a neka prava im se pružaju i pre napunjenih 18 godina. No, sa druge strane, ovoj ranijoj pravnoj zrelosti mladih objektivno se suprotstavlja situacija „produžene mladosti“, odnosno produžena ekonomska i finansijska

zavisnost mladih ljudi zbog sve dužeg školovanja koje mlade u pojedinim profesijama onemogućava da do svojih srednjih godina steknu nezavistan profesionalni status u društvu (lekari, pravnici, inženjeri itd.). Osim toga, i kada završe školovanje sve je veći broj mladih ljudi koji ne mogu da dobiju zaposlenje, pa stoga njihova pravna sloboda i jednakost ostaju nerealizovani“ (Brannen, 1992).

2. Teorijska osnova istraživanja

Osnova istraživanja pokazuje se u samom izučavanju problema zavisnosti mladi od onih sa kojima su prinuđeni produženo ostati jer su u nemogućnosti osamostaliti se finansijski, zasnovati porodicu, zadovoljiti svoje egzistencijalne potrebe. Tako je neophodno izučavanje problema „produžene mladosti“ kako bi nam ovaj problem postao jasniji i bliži na način da znamo definirati problem te tako pristupiti i mogućim rješenjima ovoga problema. Ukazati na postojeći vid marginalizacije mladih, te dati do znanja društvenoj zajednici da nastoje sačuvati mlade ljude te im pružiti neophodnu podršku za egzistenciju u društvu, odnosno u svim segmentima društvenog života.

3. Ciljevi istraživanja (naučni i društveni)

Društveni cilj: da ukažemo na korist, korisnike i način korištenja istraživanja. To znači da smo pokazali kroz ovo istraživanje značaj upoznavanja i rješavanja problema „produžene mladosti“ u društvu kao i način njegovog definiranja i rješavanja. Naučni cilj: Cilj rada je da pokažemo da je produžena mladost u BiH društveni problem o kojem se malo ili nikako govori, istražuje, pokazuje nužnost poznavanja i upoznavanja sa njim jer je to kategorija stanovništva, mladi i oni u produženoj mladosti, koji su nosioci kako napretka tako i nade za državno i društveno unapređenje. Ovakva i ova vrsta mladosti, društveni je problem širokog spektra istraživanja, analiziranja i programa pomoći koji se predstavljaju u onome što možemo nazvati pomoć za spoznaju ovog problema u čemu se ogleda i naučni cilj ovoga istraživanja.

4. Sistem hipoteza

Generalna hipoteza:

H1: Finansijska nezavisnost je osnovni uzrok nastanka problema „produžene mladosti“ u Bosni i Hercegovini.

Pomoćne hipoteze:

PH1: Materijalno siromaštvo utječe na fenomen produžene mladosti.

PH2: Nezaposlenost kao društveni problem utječe na dužinu produžene mladosti.

PH3: Zalaganje roditelja da osiguraju sve što je potrebno djetetu utječe na sve duže trajanje produžene mladosti.

5. Metode i tehnike istraživanja

Analiza sadržaja literature relevantne literature, indukcija, dedukcija, analiza, sinteza.

6. Ključni pojmovi

Mladi - omladina ili mladi su osobe u životnoj dobi od navršениh 15 do navršениh 30 godina starosti (Zakon o mladima FBiH, Sl.novine 36-10). Generacija X – rođeni od 1960. do 1980. godine; Generacija Y (Milenijalci) – rođeni od 1980. do 1997. godine; Generacija Z – rođeni od 1997. do 2010. i Alpha klinici – rođeni od 2010. godine (Lee, 2003).

Socijalizacija - (lat. Socius – drug, drugar) Pojam označava proces integracije pojedinca u sistem društva kroz razne oblike edukacije i odgoja, razvijanje sistema vrijednosti i orijentacija. Pri tom pojedinac ostaje dio društvenog bića i dijeli skup ponašanja, uvjerenja, znanja i emocije koje su svojstvene cjelini

društvenog života. U sociologiji, socijalnoj psihologiji i antropologiji socijalizacija je proces kojim novom članu društva bivaju prenesene vrijednosti, norme, stavovi, kulturne tekovine i šire društveno iskustvo prethodnih generacija, neke društvene grupe ili društava u cjelini. (Lavić, 2014: 633).

Društvo - (lat.societas, eng. Society) relativno samodovoljna organizirana zajednica života ljudi koji proizvode materijalna i duhovna dobra za zadovoljenje vlastitih potreba, međusobno povezanih različitim odnosima između sebe i prema prirodi. To je specifičan sistem ljudske međuzavisnosti u kojem postoje visokoizdiferencirane, strukturirane, na zajedničkoj kulturi utemeljene veze između pojedinca i grupa. (Lavić, 2014: 182).

Porodica - Osnovna socijalna grupa u društvu, obično se sastoji od jednog ili dva roditelja i njihove djece. Nezamjenjiva je sredina u kojoj se čovjek formira kao ličnost, odnosno specifična je biosocijalna zajednica ljudi koja ima veoma značajnu ulogu u formiranju čovjeka i društva.

SLIKA MLADIH U BOSNI I HERCEGOVINI

U Bosni i Hercegovini prema posljednjem popisu stanovništva 2013. godine živi 3.791.622. stanovnika, što je za 585. 411 stanovnika manje u odnosu na popis iz 1991 godine. Ovaj podatak o smanjenju broja stanovnika pokazuje i da se broj mladog stanovništva u Bosni i Hercegovini smanjuje. O tome svjedoče i podaci agencije za statistiku koji pokazuju opadanje mladog stanovništva odnosno djece i mladih, pa u 2013. godini u starosnim grupama imamo:

Tabela 1. Djeca i mladi prema starosnim grupama

<i>Dob</i>	<i>Broj mladih</i>
<i>0 – 4</i>	174.064
<i>5 – 9</i>	176.980
<i>10 – 14</i>	192.675
<i>15 – 19</i>	242.742
<i>20 – 24</i>	228.056
<i>25 – 29</i>	252.318

Izvor: Statistika.ba (2013)

Usljed drastičnog pada nataliteta u Bosni i Hercegovini stanovništvo sve brže stari, a to možemo potkrijepiti činjenicama, odnosno podacima koji pokazuju opadanje broja djece u osnovnim školama. Pema statističkim podacima broj djece upisanih u osnovne škole od 2005. godine, kada je bilo 374.251 dijete, do 2010. godine smanjio se na 349.059 djece. Razlika od 25.192 djece koja su upisana u osnovnu školu u petogodišnjem periodu pokazuje opadanje mladog udjela stanovništva u bosanskohercegovačkom društvu i svjedoči njegovom ubrzanom starenju (Statistika.ba, 2013). Također u prilog ovoj činjenici o smanjenju učešća najmlađe populacije govori nam i podatak iz popisa 1971. godine, kada je učešće mlade populacije u Bosni i Hercegovini iznosilo 34,4%, dok je na popisu 2013. godine ovaj udio znatno manji i iznosi svega 15,4%. Dakle, broj djece odnosno broj upisane djece u osnovne škole je u opadanju, što nam pokazuje smanjenje broja mladih ljudi od 15 do 29 godina u Bosni i Hercegovini. „Mladost je tranzicijsko razdoblje između

djetinjstva i odrasle dobi, pa je univerzalno obilježje mladih razmjerno niska životna dob. Statistički je kao donja granica mladosti najčešće određena 15-ta godina života, dok gornja granica varira zaustavljajući se najčešće na 24, a ponekad na 29 ili 34 godine života. U istraživanjima je prisutna tendencija proširenja granica mladosti prema ranijoj životnoj dobi zbog ranijeg ulaska u pubertet, a prema kasnijoj dobi zbog sve kasnijeg stupanja u tzv. svijet odraslih. Potonja tendencija je prepoznata kao „produžena mladost“, koju karakterizira sve duže institucionalno obrazovanje, otežano i neadekvatno zapošljavanje, usporeno socio-ekonomsko osamostaljivanje, odlaganje zasnivanja vlastite obitelji i slabo uključivanje u javne poslove, odnosno društveno odlučivanje“ (Ilišin, Bouillet, Gvozdanović, Potočnik, 2013).

Fenomen „produžena mladost“ odnosno šta i kako dovodi do produžene mladosti nastojat ćemo istražiti te pokušati objasniti i približiti u ovom radu. Faktori kao što su produženo obrazovanje, nezaposlenje, ili neadekvatno zaposlenje, usporeno socio-ekonomsko osamostaljenje, način života, socijalizacija, porodica i njen utjecaj jesu neki od mnogobrojnih faktora koji doprinose „produženoj mladosti“, a u kojoj mjeri u Bosni i Hercegovini pokušat ćemo približiti istraživanjem kroz ovaj rad.

Mladi su prema ranijim istraživanjima u Bosni i Hercegovini, odnosno njihov proces tranzicije iz mladosti u svijet odraslih susreću sa mnogim izazovima. Naročito je to izraženo u našoj državi, obzirom da mladi sazrijevaju u mnogo rizičnijim uslovima obilježenim globalizacijskim, informacijskim procesima koji se događaju u savremenom svijetu. Mladi se moraju socijalizirati u našim prostorima koji su faktički nestabilni uslovi institucija, procesa i društvenih normi. Također mladi u Bosni i Hercegovini odrastali su i odrastaju u društvu obilježenom ratnim traumama. Takvi društveni uslovi imaju dugogodišnji utjecaj, pa tako se mladi teže integrišu u zemlji kao što je Bosna i Hercegovina, odnosno evidentne su manje šanse za mlade koji su izloženi najčešće ekonomskim posljedicama koje otežavaju integraciju i društveni razvoj. Istraživački projekat pod naslovom Studija o mladima u Bosni i Hercegovini je obuhvatila istraživanjem i urbana i ruralna područja svojim reprezentativnim uzorkom od 1004 ispitanika, prosječne starosti od 21 godine, i 45,2% ispitanika iz ruralnih i 54,8% iz urbanih područja, također je svojim rezultatima dala potvrdu o specifičnosti položaja mladih u bosanskohercegovačkom

društvu. Dakle, dok se u sređenim i razvijenim zemljama mladi tretiraju kao dragocjeni resurs, odnosno neko tko mijenja stvari u društvu, naravno u resurs ulažu pružajući im kvalitetno obrazovanje i mogućnosti zaposlenja, te nude druge olakšice, u našem društvu mladi ljudi su najčešće zanemareni, odnosno marginalizirani i prepušteni sami sebi. Takav pristup mladima od strane bosanskohercegovačkog društva (najčešće donosioca odluka) doveo je do rapidnog odlaska mladih ljudi u druge zemlje, za boljim prilikama obrazovanja, zaposlenja, sigurnosti, čemu svjedoči podatak da je u poslijeratnom periodu u druge zemlje otišlo preko 100.000 ljudi.

Poražavajuća je činjenica da gubimo mladi i obrazovani kadar. To su ljudi koji bi svojim znanjem zalaganjem i umijećem trebali graditi Bosnu i Hercegovinu. Umjesto toga u vlastitoj sredini ne mogu naći način da se adekvatno zaposle, da se kvalitetno usavršavaju u svojim profesijama, a olakšice u privatnom poduzetništvu od naše države ne mogu dobiti, a sve su to razlozi zbog kojih sve više mladih odlaze i žele otići iz Bosne i Hercegovine. Svoje potencijale i sposobnosti pokazuju u drugim državama, tamo gdje su cjenjeniji i nagrađivaniji.

Mladi kao ranjiva društvena kategorija po svojoj prirodi predstavljaju izazov za istraživanje, također i fenomen "produžena mladost" koji je u velikoj mjeri uslovljen egzistencijalnim hendikepom za koji Bosna i Hercegovina i njen društveni aparat ne nudi rješenje. Naročito se to ogleda u ovom postmodernom vremenu, gdje su: socijalizacija, uloga porodice, i škole one koje nude drugačije vrijednosti od onih nekadašnjih, odnosno naslijeđenih, sistemi vrijednosti se redefinišu i nude drugačije stvari.

Društveni položaj mladih u Bosni i Hercegovini je marginaliziran, a marginalizacija je uvjetovana društvenim sistemom, odnosno politikama bosanskohercegovačkog društva, koje je proizvelo brojne probleme koji pogađaju prvenstveno mlade. Ovakvo društvo koje ne koristi komparativne prednosti Bosne i Hercegovine, već pravi pogodno tlo za problematične politike je mehanizam koji tjera umjesto da zadržava mlade u našoj domovini. Studija o mladima u Bosni i Hercegovini iz 2018/2019 u istraživanju koje je provela o mladima bilježi veoma lošu sliku mladih, što se tiče nezaposlenosti ona je veoma visoka, preko 60% mladih je nezaposleno. Poražavajući su i ostali podaci koji govore da preko 50% djece iz

siromašnih porodica ostaju sa srednjim obrazovanjem, ne nastavljaju svoje školovanje. Iako bosanskohercegovačko društvo prolazi kroz težak period tranzicije procenat mladih koji su politički aktivni je zanemariv. Obrazovni sistem je neadekvatan, mladi su nezaposleni, politička situacija je deprimirajuća, iz toga proizlazi i nepostojanje perspektive za budućnost, pa smo tako prema globalnom izvještaju svjetskog ekonomskog foruma na 131 mjestu od njih 133 po "odlivu mozгова,, među kojima su najviše mladi ljudi iz različitih oblasti. Dakle, mladi stručnjaci odlaze i grade budućnost i egzistenciju u drugim zemljama, jer Bosna i Hercegovina im ne daje tu mogućnost da obezbijede svoju egzistenciju, zasnuju porodicu i omoguće sebi i porodici život dostojan čovjeka. „Odlazak mladih znači osiromašenje jednog društva, a posljedice mogu biti pogubne po njegov razvoj, upravo je ovo realna slika budućnosti bosanskohercegovačkog društva. Pogrešno vođenje ekonomske politike, odnosno ekonomske tranzicije, obrazac je kako to ne treba činiti. Za razliku od zemalja Evropske unije gdje je, primjerice samo u 2012. godini, namjenski obezbijedeno osam milijardi eura kao podsticaj za zapošljavanje mladih, u budžetima institucija Bosne i Hercegovine, uključujući njena oba entiteta (FBiH i RS) i svih 10 kantona, te Distrikt Brčko, i to u periodu od 2007. do 2010. godine, za poboljšanje položaja mladih izdvojeno je svega 14 miliona konvertibilnih maraka (sedam miliona eura). Navedeni iznos „čini jedva 0,05% ukupnih budžetskih sredstava, mada se odnosi na jednu četvrtinu ljudi u ukupnoj populaciji ove zemlje“ (Žiga, Turčilo, Osmić, Bašić, Džananović Miraščija, Kapidžić, Brkić Šmigoc, 2014: 48). Ovi podaci govore da je bosanskohercegovačko društvo stvorilo veoma neprijatan ambijent za mlade, te smo zbog ovakve socioekonomske politike društva nerijetko svjedoci odlaska mladih, jer u društvu koje preferira lojalnost aktuelnim centrima moći umjesto kvaliteta i pogleda na mlade ljude kao na dragocjeni resurs nemaju šta tražiti

SOCIOEKONOMSKI POLOŽAJ MLADIH

Evidentno je da su mladi poslije školovanja, odnosno poslije završenog studija najčešće nezaposleni. Statistički relevantni pokazatelji govore da je svaka druga mlada osoba nezaposlena, što potvrđuju i podaci dobiveni u istraživanju 2013. godine, gdje je stopa nezaposlenosti mladih iznimno visoka, a ekonomska situacija se kreće od loše ka još lošijoj. Također i istraživanje u 2014. godini potvrđuje negativne trendove zapošljavanja mladih. Ovakvu situaciju Žiga i Đozić objašnjavaju i navode, da nezaposlenost „za dalju posljedicu ima nezadovoljstvo nezaposlenih i smanjenje ukupne kupovne moći stanovništva, nezaposleni pojedinac gubi prihode, dok društvo u kome je visoka stopa nezaposlenosti, te cjelokupno društvo vuče u stagnaciju i recesiju“ (Žiga, et al. 2014: 234). Dakle, možemo reći da u društvu u kome je stopa nezaposlenosti mladih jedna od najvećih u Evropi 54%, daje jasnu sliku bosanskohercegovačkog društva i njegove (ne)brige za najvrjedniji resurs odnosno mlade ljude.

U modernim društvima socioekonomski položaj čovjeka zavisi od njegove prve komponente, odnosno njegovog obrazovanja, što se mjeri u obrazovnim postignućima. Obitelj je također veoma važna u obrazovnim postignućima pojedinca putem finansijskog i socijalnog kapitala. Socijalni kapital se manifestuje kroz iskustva roditelja i roditeljske društvene veze koje posjeduju, pa su pojedinci iz ovakvih porodica bolje pripremljeni za usvajanje akademske građe. Također ukuse i preferencije mladih može uveliko oblikovati porodična okolina u kojoj borave. Bosanskohercegovačko društvo čija je porodica, odnosno sistem porodice u krizi uveliko utječe na mlade ljude. Demografska tranzicija kojoj je izložena bosanskohercegovačka porodica izazvala je krizu u kojoj je dovela do nestabilnosti porodice, što znači nestabilnost, koja je uzrokovala potiskivanje tradicionalnog, integracije koja je bila čvrsta u patrijarhalnim zajednicama, koje su odlikovali i hijerarhijski odnosi. Također se tradicionalna porodica odlikuje i smanjenjem broja njenih članova. Naravno porodica i promjene koje su se desile su iznimno zanimljive za sociologe. Tako Giddens navodi da „tokom dvadesetog vijeka, dolazi do stalnog podrivanja preovlađujućeg oblika tradicionalne nuklearne porodice u većini industrijalizovanih društava. Stoga danas postoji velika raznolikost porodičnih oblika“

(2001). Ovo o čemu govori i Giddens i mnogi drugi sociolozi odnosi se i na bosanskohercegovačko društvo i porodicu pa je njena transformacija dovela do promjene sistema vrijednosti. U socijalizaciju je uključeno sve više otvaranje prema društvenim mrežama i ustanovama odnosno socijalizacija je sve više institucionalizirana. Institucije bosanskohercegovačkog društva nisu spremne da preuzmu uloge koje su do sada vršile isključivo porodice, a koje se odnose na ekonomsko i socijalno zbrinjavanje djece, time dobivamo prostor koji je pogodno tlo za medije, internet, a rezultati koje imamo su povećana stopa nasilja u školama i porodici.

Bosna i Hercegovina, kada je riječ o porodici i dalje je daleko od transformacije porodičnih odnosa koje se može primijetiti u naprednim društvima. Sistem vrijednosti je u kolapsu, dok su u porastu razne vrste socijalnih poremećaja. Svakodnevni stil života mladih ljudi, koji je sredinom devetnaestog stoljeća u evropskim zemljama široko istraživani, također ima veliki utjecaj na život svakog čovjeka, a naročito je to izraženo kod mladih ljudi. Slobodno vrijeme, odnosno način iskorišćavanja slobodnog vremena, je od značaja za funkcioniranje pojedinca i njegovu sreću. Mladim ljudima je na raspolaganju širok spektar mogućnosti kada je riječ o slobodnom vremenu. Internet i mediji su dominantni u odabiru opcija u provođenju slobodnog vremena koje nude mladima, a istraživanja su pokazala da mladi najčešće biraju opcije koje im nude mediji. Studija koja je provedena 2015. godine je pokazala da 83,5% ispitanika koriste tehnologije za popunjavanje slobodnog vremena, odnosno mladi su tada provodili u prosjeku 3,8 sati dnevno na internetu. Možemo primijetiti iz ovog i drugih istraživanja da su tjelesne aktivnosti mladih ljudi itekako smanjene, što uveliko karakterizira savremenu civilizaciju. Mladi ljudi sve više koriste internet odnosno društvene mreže, kako za razgovor, tako i za druženja. Svakodnevno su konektovani na internet, što nam govori da su informacijske tehnologije te koje svakodnevno, gotovo u cijelosti pružele slobodno vrijeme mladih ljudi. Nepostojanje programskog pristupa, pravna neuređenost, nepostojanje strateškog okvira za ulaganje u razvoj i kulturu, negativno utječu na perspektivu mladih i unaprjeđenje njihovih života u Bosni i Hercegovini. Samim tim institucionalnim (ne)rješenjima za probleme mladih ljudi, oni se sve više odlučuju na odlazak i potragu za egzistencijom u zemljama svijeta. Demografske promjene, kako

zbog negativnog prirodnog priraštaja, tako i zbog egzodusa mladih ljudi veoma su zabrinjavajuće za naše društvo, koje i dalje nema rješenje, a čini se da neće ni imati u skorije vrijeme.

Mladi kao najdragocjeniji resurs ovog i svakog društva u Bosni i Hercegovini su marginalizirani, što je evidentno, te prinuđeni napustiti ovo društvo koje ne ulaže u njihovu egzistenciju i razvoj. Motivi odlaska mladih ljudi jesu pronalazak i kreiranje životnih mogućnosti koje ovdje ne dobijaju, od obrazovanja do tržišta rada. Nezaposlene mlade osobe u bosanskohercegovačkom društvu izložene su višestrukim rizicima kako od društvene isključenosti tako i siromaštva što dovodi do dugoročne društvene izoliranosti.

Odlazak mladih ima za posljedicu starenje stanovništva, gubitak ljudskog kapitala posebno mladih školovanih kadrova. Tome u prilog govori činjenica da je u samo jednoj godini Bosnu i Hercegovinu napustilo 350 ljekara, a proračuni su da je za školovanje jednog izdvojeno oko milion konvertibilnih maraka. Možemo reći da je Bosna i Hercegovina zemlja koja svoj kapital rasipa bez mogućnosti ikakve nadoknade za izgubljeno. Kada govorimo o činjeničnom stanju koje mladima nudi matična zemlja, nije teško naslutiti zašto se mladi ljudi odlučuju napustiti našu zemlju. Društvo koje ne nudi mogućnosti adekvatnog zapošljavanja, mogućnosti razvoja i koje ne podržava najvrjedniji resurs, a to su mladi ljudi, može samo i očekivati egzodus mladih ljudi i stručnjaka, koji će bolje uslove za život i egzistenciju tražiti u drugim zemljama. Svakako će krenuti ispočetka, započeti novi život, daleko od porodice i prijatelja, ali će im se otvoriti mogućnosti koje ostankom ovdje ne mogu očekivati. To su dovoljni razlozi da mladi odu i odnesu sa sobom svoja znanja, vještine i kompetencije koja će osiromašiti naše društvo kako sa sposobnom radnom snagom, tako i padom nataliteta, koji je već na kritičnoj tački. Za posljedicu ćemo imati ubrzano starenje stanovništva, pa bi tako Bosna i Hercegovina mogla postati zemlja staraca odnosno starog stanovništva, što će osiromašiti već poprilično osiromašene fondove, te dovesti ovo društvo u još težu situaciju. Svi ovi razlozi koje smo dosad naveli, a koji definitivno marginaliziraju mlade ljude odnose se i na fenomen koji nastojimo približiti u ovom radu a to je „produžena mladost“. Dakle mladi ljudi odgađaju da odu od roditelja, zbog finansija najčešće, odnosno zbog nemogućnosti samofinansiranja, također odlažu zasnivanje porodice i

osamostaljenje u nestabilnom ekonomskom društvu kao što je bosanskohercegovačko. Ekonomska i socijalna situacija uveliko kontroliše živote mladih, koji nerijetko produžuju svoju mladost, odnosno odlažu da iz mladosti pređu u odgovornije razdoblje, koje zahtijeva i nove funkcije. Još je mnogo razloga o kojima ćemo govoriti i raspravljati te pokušati otkriti koji još razlozi doprinose fenomenu „produžena mladost“.

OBRAZOVNA STRUKTURA MLADIH U BOSNI I HERCEGOVINI

„Ekonomska situacija, mogućnost zapošljavanja, obrazovanje, kao i obuka su najvažniji pokazatelji ekonomske i socijalne situacije mladih. Tako da su ovo i najvažniji elementi politike prema mladim. Također je obrazovanje jedno od osnovnih ljudskih prava, a to je definirano Evropskom konvencijom za ljudska prava. Dakle, obrazovanje se pojavljuje kao važna determinanta koja uvjetuje individualnu poziciju na tržištu rada s obzirom na to da nivo formalnih kvalifikacija kao indikator znanja, vještina i kompetencija determinira upošljivost pojedinca. Razumljivo je, stoga, da su statistički podaci o stupnju obrazovnih postignuća najrelevantniji pokazatelj nivoa vještina i kompetencija radne snage u određenom društvu“ (Žiga, et al., 2014). U Bosni i Hercegovini obrazovni sistem uspostavljen je Ustavom. Pravne nadležnosti u ovoj oblasti uređuju i ustavi entiteta i kantona, kao i Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Kako smo ranije naveli da su ključni elementi pored zaposlenja i finasijskog stanja, a isti utječu na položaj mladih obrazovanje i stručno osposobljavanje. Tako bi ovo trebali biti osnovni elementi javnih politika. Izazovi u Bosni i Hercegovini u ovom polju, prema Ministarstvu civilnih poslova su: loša povezanost obrazovnog sistema sa sektorom rada i zapošljavanja, odnosno tržištem rada, zasnovanost obrazovnog sistema na teoriji, bez praktične komponente u obrazovanju, izuzetno visoka stopa nezaposlenosti i neproduktivnosti radne snage, nekompatibilnost obrazovanja sa potrebama na tržištu rada, kašnjenje sa reformama u obrazovnom sistemu i nepostojanje politike razvoja ljudskih resursa. Obrazovanje mladih u Bosni i Hercegovini, odnosno njihova obrazovanost nije na zavidnom nivou. Anketa o radnoj snazi, odnosno mjerenja opće kvalificiranosti radne snage u BiH, mjerena nivoom obrazovanosti ne daje ohrabrujuće rezultate. Od 90% radno

sposobnog stanovništva, 41,7% je na razini osnovnog obrazovanja, 48,6% na razini srednjoškolskog obrazovanja, dok je tek svaka deseta osoba univerzitetski obrazovana. Obzirom da se obrazovanje shvata kao društveni pokretač, odnosno glavni kanal za napredovanje, visokoobrazovani ljudi odnosno mladi bi trebalo da imaju veće šanse i mogućnosti da poprave svoj stepen kvalitete života, napredovanja i mogućnosti planiranja u kraćem roku. Tako je Veselin Mitrović u svom istraživanju koje je predstavio u knjizi *Bezvoljno društvo između ostalog* istražio i indikator stepena obrazovanja i perspektive nezaposlenih, pa došao do ovakvih veza. Analizom veze između obrazovanja (predstavljeno u tri kategorije) i planiranja mogućnosti pokazalo se da je riječ o statistički značajnoj ali i slaboj vezi ovih varijabli. Uočavamo da su ispitanici koji imaju visoko obrazovanje najmanje podložni apatiji, odnosno gubitku volje da samostalno preuzmu akciju u cilju popravljivanja uslova života. Tu grupu čini 80% ispitanika sa planom i 20% onih koji nemaju plan u godinu-dve. Pokazuje se da nižim obrazovanjem opadaju i aspiracije nezaposlenih (Mitrović, 2015). Dakle, možemo reći da su ljudi sa većim stepenom obrazovanja podložniji akcijama koje bi unaprijedile njihov život, kako opada stepen obrazovanja ljudi, tako se i apatija odnosno gubitak volje za samostalno poduzimanje akcije za boljim životom smanjuju. Empirijska istraživanja razvijenih zemalja također pokazuju da povećanje obrazovanja doprinosi prosperitetu u društvu i ekonomskom rastu kako pojedinca tako i društva. Odnosno viši nivo obrazovanja prethodi većem dohotku na individualnoj razini. Obrazovanje dakle značajno determinira poziciju pojedinca. U Bosni i Hercegovini prema istraživanjima, a koja su iznesena u Studiji o mladima 39,4% mladih nije uključeno u obrazovni proces, dok su mladi koji se još uvijek obrazuju 59,7%, gdje srednjoškolci čine 32,1%, dok je na dodiplomskom studiju 20,65% mladih. Demokratizaciji odnosno njenom procesu doprinijele su promjene u visokoškolskom sistemu obrazovanja, odnosno sistema obrazovanja Bolonjskog procesa. Ključni nalazi Studije o mladima u Bosni Hercegovini govore da gotovo svaka druga osoba ostaje na nivou trogodišnjeg obrazovanja ili nižem, a to je značajno ispod prosjeka EU po pitanju završene četverogodišnje ili visoke škole. Među anketiranim ljudima pomenute studije 99,5% ispitanika nisu bili u inostranstvu u svrhu stručnog usavršavanja, dok 69,1% ne namjeravaju ni u buduće. Negativna komponenta obrazovanja je praktična komponenta, o kojoj svjedoče

ispitanici kojih je 46,5%, a koji nikad nisu prošli pripravnički rad. Mnogo mladih također smatra da bi teško našli posao sa svojom stručnom spremom, njih je čak 58%. Mladi su u velikoj mjeri prema istraživanjima ili nezadovoljni ili nemaju formirano mišljenje o kvalitetu obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Preferiraju uglavnom javne obrazovne institucije 38%, dok je privatne odabralo 7,8% mladih.

Značaj obrazovanja je važan kako za pojedinca tako i za društvo. Istaknuto je da obrazovanje povećava ljudski kapital, odnosno povećava kapital i na individualnom i na društvenom nivou. Uvriježeno mišljenje u društvenim teorijama je da univerzitetsko obrazovanje daje bolje šanse na tržištu rada. Prema istraživanjima studenti u Bosni i Hercegovini su optimistični da će pronaći posao, čak polovina njih to smatra. Iako je veliki broj optimističan da će pronaći posao, tranzicijsko vrijeme je u Bosni i Hercegovini napravilo pogodno tlo za korupciju, što će definitivno smanjiti već ionako male šanse za zaposlenje. Razvijene zemlje odnosno razvijene ekonomije imaju veće šanse da zaposle mlade ljude, dok je ekonomija u Bosni i Hercegovini, i njeni javni resursi korištena u privatne interese, a ovakva praksa je raširena u javnom i privatnom sektoru. Naša zemlja se prema istraživanju 2013. godine, prema indeksu percepcije korupcije u javnom sektoru od 175 zemalja našla na 80-toj poziciji. Dakle, prema ovom istraživanju možemo jasno potvrditi da je Bosna i Hercegovina visoko korumpirana zemlja. Sve ove činjenice i istraživanja koja su provedena daju nam sliku o mogućnostima zaposlenja mladih ljudi, te potvrđuju zbog čega je više od polovine stanovništva nezaposleno, među kojima i mladi. Ovakve činjenice dovoljno govore o želji mladih da napuste ovu zemlju, kako bi sebi obezbijedili život na nekom perspektivnijem, stabilnijem mjestu, a to su druge zemlje. Život mladih kojih je jedna petina zaposlenih nije na zavidnom ekonomskom i društvenom nivou. Nama sociolozima to može dati argumente za socijalnu isključenost mladih ljudi. Mladi koji su nezaposleni, a također se ne obrazuju te nemaju mogućnosti prekvalifikacije i nove šanse mogu olako doći do potonuća u društvu. Nemati posao i vlastitu egzistenciju, uslovljava mlade ljude da ostanu sa roditeljima u domaćinstvu, te da se ne odluče na formiranje vlastite porodice i vlastitog vođenja života. Prvenstveno ostaju uz roditelje, produžujući tako svoju mladost, a razlozi su nerijetko finansijske prirode. Tako mladi ljudi gube šanse

i sve su bliži socijalnoj isključenosti. Nezaposlenost i neangažiranost na društvenom nivou vodi mlade ljude u bezvoljnost, što znači ostati u mjestu bez egzistencije i mjesta u društvu. Fenomen društvene pokretljivosti mladih može značiti fizičku pokretljivost, dok s druge strane može se sagledati kao pitanje socijalne mobilnosti.

Migracije stanovništva Bosne i Hercegovine imanentni. Migracijska kretanja su unutrašnja i vanjska, te su intenzivirana padom komunizma, odnosno raspadanjem Jugoslovenske države. U skladu sa migracijama ispitanicima je postavljeno pitanje o težnjama za promjenom mjesta boravka u studiji koja je provedena 2015. godine. Dobijeni rezultati su da mladi ljudi nemaju pretenzije da promijene mjesto boravka unutar Bosne i Hercegovine, što su potvrdili procentom od 30,2%. Prema istraživanjima koja su provedene, a što potvrđuje istraživanje studije o mladima, te nešto ranija studija instituta za razvoj mladih (KULT, 2013), mladi žele napustiti Bosnu i Hercegovinu, a takvih je više od 49%. Razlozi zbog kojih mladi odlaze i žele otići su više nego očigledni. Bosna i Hercegovina nije pogodan ambijent za poduzetništvo, mladima se ne pružaju prilike za opstanak, niti za ostanak. Klima koja vlada u našoj zemlji ne pruža nadu u bolje sutra, a mladi ljudi odlaze u potrazi za egzistencijom i zaposlenjem koje je u drugim zemljama cijenjeno i dobro plaćeno, dok u našoj zemlji vlada nemogućnost zaposlenja, nesigurnost, naročito u privatnom sektoru gdje je bez posla moguće ostati svaki dan. Niko pa ni mladi ne želi živjeti na rubu egzistencije, pa je zbog toga bolje otići u nepoznato ili ostati na dugim spiskovima u službi za zapošljavanje i tako čekati godinama, što naravno i poslije toga nema nikakvu garanciju za zaposlenje. Naravno još jedan od problema koji se javlja kao posljedica dugogodišnjeg nepronalaženja zaposlenja u struci jeste zastarijevanje znanja i vještina, što je ponovo otežavajuća okolnost za zaposlenje. Bosanskohercegovačko društvo konstantno gubi mlade ljude i stručnjake, a time i svoj najvrjedniji kapital. Iako istraživanja pokazuju koliko je skupo iznjedriti jednog stručnjaka, primjera radi jednog doktora čije školovanje košta oko milion maraka, nije teško izračunati prema broju odlazaka takvih ljudi koliko je bosanskohercegovačko društvo na gubitku. Posljedice pogađaju sve sektore, a naročito zdravstvo i kvalitetu zdravstvenih usluga, jer su medicinske škole i studiji medicine najatraktivnije kod nas, prvenstveno zbog njemačkog tržišta rada koje

našim medicinarima nudi veoma privlačne uslove. Mnogi naši državljani su iskoristili ukidanje viznog režima za trajni odlazak, kako mladi ljudi, tako i cijele porodice su napuštale i napuštaju ovu zemlju u potrazi za socijalnom sigurnošću i poboljšanju kvaliteta života. Moramo spomenuti da se pogled u prosperitetu prema budućnosti mladih razlikuje i prema sredini u kojoj žive, što potvrđuje i istraživanje o mladima. Tako je primjerice „pesimističniji pogled na vlastitu budućnost prisutniji među mladima koji žive u urbanim sredinama, dok u održavanje „statusa quo“ više vjeruju mladi u ruralnim sredinama. Istovremeno, najoptimističniji pogled u budućnost imaju mladi u velikim gradovima (više od 100.000 stanovnika), među onima koji ne vjeruju u promjenu, najviše je mladih iz izrazito malih naselja (do pet hiljada stanovnika), a najpesimističniji glede vlastite budućnosti jesu mladi koji žive u manjim sredinama (od 5000 do 20. 000 stanovnika)“ (Žiga, et al., 2014). Mladi u bosanskohercegovačkom društvu odrastaju uz rizike, nesigurnost, a ne uz šanse za bolju budućnost. Globalizacijski procesi donose iste probleme za mlade evropskih zemalja, ali mladi u bosanskohercegovačkom društvu su u većim problemima zbog toga što je Bosna i Hercegovina opterećenija problemima od razvijenih dijelova Evrope. Mladi u savremenom društvu suočavaju sa problemima i reaguju slično na društvene promjene. Te reakcije ogledaju se u bijegu u privatnost i neangažiranosti u društvenom i političkom životu. Takva reakcija dovodi do dezintegracije mladih ljudi, što također slabi društvenu moć. U takvoj situaciji mladima kao grupi može se pristupiti kao problematičnoj društvenoj grupi, a otežava pristup mladima kao najvažnijem inovativnom i najvrjednijem resursu. Ovakva situacija veoma negativno utječe na društveni status, diskriminira mlade i ostaje gluha na njihove potrebe i probleme, instanca koja bi trebala najviše da ulaže i pokreće mlade ljude. Dakle, možemo reći da je društvena grupa mladih u veoma nepovoljnoj situaciji u bosanskohercegovačkom društvu, te da je čak više ugrožena od referentnih grupa starijih. To da su mladi u marginaliziranom položaju, što se prvenstveno ogleda u njihovoj socioekonomskoj zavisnosti te ne učešćem u političkom utjecaju. Institucionalno političko djelovanje je pokazatelj društvene marginalizacije mladih, također je institucionalno djelovanje i činitelj marginalizacije mladih. Ovo razdoblje je neizvjesno za mlade na relaciji školovanje i zapošljavanje. Samim time stvara velike probleme kako u procesu integracije tako i drugih poteškoća koje idu uz ovaj

proces. Nezaposlenost u kontekstu problema mladih povlači za sobom specifične posljedice koje svojim dugoročnim utjecajem sprečavaju mlade u preuzimanju aktivne uloge u društvu. Analiza osnovnih statističkih pokazatelja o nezaposlenosti mladih, te posljedica njihove nezaposlenosti i metoda njezina smanjivanja, pokazuju najslabije točke odnosa hrvatskog sustava zapošljavanja prema mladima“. Rasprostranjivanje medija rapidnom brzinom ima veoma važnu ulogu u životu mladih, gdje masovne komunikacije i njihova konzumacija mijenjaju mnoge načine života svih ljudi, a to je naročito izraženo kod mladih. Razvoj tehnologije pospješuje odnosno prati i razvoj medija koji je dostupan mladima širom svijeta, te promjene koje sa sobom donosi tehnologija i mediji utječu i na promjenu načina života od školovanja do zaposlenja, pa i svakodnevnih životnih navika. Odnosno razvoj medija i njihova proširenost mijenja i način životnih navika i samim tim utječe na kvalitetu života. Masovni mediji i globalizacija ubrzali su protok robe i kapitala, kao i protok informacija. Korištenjem interneta i društvenih mreža, koje koriste naročito mladi veoma su upućeni o svemu što se događa u svijetu, baš zahvaljujući brzom protoku informacija i komunikacijskih mreža. Kako je slobodno vrijeme sastavni dio života svakog savremenog čovjeka, ono u velikoj mjeri oblikuje stil života, kako pojedinca tako i društva. Dokolica ima veoma važno mjesto u procesu socijalizacije mladih. Brži tempo života doprinosi manjku dokolice odnosno slobodnog vremena, ali potrošačka kultura je dominantna. Istraživanja pokazuju kako je slobodno vrijeme mladih ispunjeno aktivnostima čija je primarna funkcija zabava. Dakle, slobodno vrijeme je dio svakodnevnog života mladih, i ono ima potencijal da se iskoristi kao vrijeme koje će obogatiti sociokulturne resurse i razvijati svestranu ličnost. Međutim slobodno vrijeme mladih je prema istraživanjima dominantno ispunjeno druženjima, te medijskim sadržajima, dok tek manji dio mladih svoje slobodno vrijeme koristi za fizički zahtjevnije aktivnosti. Kod mladih postoje i razlike u aktivnostima koje preferiraju, a one su uvjetovane njihovom dobi, socijalnim statusom. Prema istraživanjima gledanje filmova i slušanje muzike je rašireno kod mladih, a opada porastom dobi. Grupa koja najviše vremena izdvaja za izlaske s prijateljima su studenti, dok najmanje vremena za izlaske s prijateljima izdvajaju starije grupe mladih, naročito oni koji žive u ruralnim područjima. Čitanje i bavljenje sportom je tačka gdje se mladi najviše razlikuju, i ove aktivnosti su najmanje raširene u

populaciji mladih. Također, kad se radi o rodnim razlikama neke preferencije i interesovanja kod žena i muškaraca ostaju. Dakle, prvo mjesto u slobodnom vremenu mladih u većini slučajeva zauzima internet, koji ih odvlači od drugih medija, a nerijetko i od stvarnog kontakta, odnosno druženja sa prijateljima, koje se nadomješta virtualnim druženjima. Društvene mreže su te koje zaokupljaju mlade, a raste i praktična upotreba, gdje se uzimaju informacije i za profesionalne aktivnosti. Tako da sa porastom obrazovanja, raste i korištenje interneta u profesionalne svrhe. Osim u profesionalne svrhe mladi internet i društvene mreže koriste nerijetko kao slobodno vrijeme, a to znači da je slobodno vrijeme posvećeno društvenim mrežama, medijima i zabavnom sadržaju. Takvo nekontrolisano korištenje interneta, kao i virtualna komunikacija bez stvarnog kontakta, te ne bavljenje fizičkom aktivnošću, može negativno utjecati na mlade ljude, čiji se problemi ogledaju u otuđenju, odnosno socijalnoj izolovanosti, kao i do zdravstvenih problema od kojih je jedan pretilost mladih. Dakle, internet i mediji mogu biti veoma pozitivni ako se koriste na pravi način u profesionalne ili naučne svrhe, odnosno može imati i negativne efekte na mlade ljude.

STRUKTURA MLADOG STANOVNIŠTVA U BIH

Demografski razvitak, kao složeni proces razvitka stanovništva i njegove komponente prirodno i mehaničko kretanje, te njihova međuzavisnost čine osnovni postulat demografskog razvitka, te promjena u njegovim strukturama: biološkim, ekonomsko-socijalnim i intelektualnim. U ukupnom kretanju stanovništva i njihovim komponentama prirodnog kretanja i promjene dobne i spolne strukture važno je ispitati utjecaj fertiliteta i mortaliteta na spolni i dobnu strukturu stanovništva, te i njihovo obrnuto djelovanje, te kakav oni utjecaj imaju na postojeće strukture. „Djelovanje ekonomskih i socijalnih činilaca na fertilitet i mortalitet, a preko njih na dobno-spolnu strukturu stanovništva, izražava se posredno, tj. preko djelovanja postojeće ekonomsko-socijalne strukture stanovništva na diferencijalni fertilitet i mortalitet raznih socio-ekonomskih grupa stanovništva“ (Wertheimer-Baletić, 1982). Dakle, možemo reći da demografski razvitak zavisi od promjena struktura stanovništva po spolu i dobi, odnosno da proizlazi iz struktura stanovništva, a one su

uvjetovane ekonomsko-socijalnim i drugim promjenama uvjeta života. U Bosni i Hercegovini moramo uzeti u obzir, kad je riječ o fertilnom stanovništvu i činjenicu da smo društvo koje je u ratnim devedesetim godinama postalo deficitarno sa fertilnim stanovništvom, pa su postratne godine identificirane kako procesi prevazilaženja smanjenog fertilnog doba stanovništva, tako posebno otežani socio-ekonomski status našeg društva. Sva ta nemila dešavanja kroz koja i proces oporavka koji i danas traje i ima velike poteškoće, samim tim naravno ima i utjecaja na fertilitet odnosno mortalitet, utječe na strukturu stanovništva. „Strukture stanovništva nastaju grupiranjem odnosno razdiobom jedinki prema određenim istovrsnim obilježjima/karakteristikama i njihovim modalitetima (dob, spol, nivo obrazovanja, bračno stanje, ekonomska aktivnost, zanimanje, etnička pripadnost itd.). Na osnovi tih obilježja, vrši se klasifikacija parcijalnih struktura i premda ima i drugačijih uobičajena je podjela na tri grupe: a) biološka(demografska) struktura u koju primarno spada dobna i spolna struktura; b) socio-ekonomska u kojoj je dominantna struktura prema ekonomskim, obrazovnim, bračnim i drugim obilježjima; c) kulturno-antropološka struktura u koju ulazi rasna, jezička etnička, vjerska i druge slične strukture“ (Emirhafizović i Zolić, 2015). Dakle, struktura stanovništva kao što možemo primijetiti nije jednostavan zbroj stanovništva, odnosno individua koje ga čine, već je to specifičan skup u kome svaka individua prema modalitetu kome pripada čini ili pripada određenoj strukturi stanovništva. Struktura stanovništva po spolu i dobi u biti je biološka struktura, a to nikako ne znači da se ona nalazi izvan društvenih događanja, odnosno utjecaja društveno-ekonomskih činilaca. Naprotiv, ona je uvjetovana društveno-ekonomskim činiocima te promjenama koje oni nose. Ukupno kretanje stanovništva (prirodno i mehaničko) itekako utječe na dobno-spolnu strukturu i promjene koje se unutar nje dešavaju. Te promjene koje se dešavaju ni jedna struktura stanovništva ne može izbjeći. Dobno-spolna struktura spada u osnovni kvalitativni aspekt jednog stanovništva, sa jedne strane dobno-spolni sastav stanovništva pokazuje posljedice prošlih tendencija općeg kretanja stanovništva, a s druge strane je istovremeno prediktor trenda fertiliteta, mortaliteta i migracija. Polna struktura predstavlja odrednicu bioreprodukcije i direktno daje obim reproduktivnog stanovništva i očekivani priliv iz predradnog u radni kontingent. Dakle osim reproduktivnog pokazatelja stanovništva veoma važan je i

pokazatelj radno sposobnog stanovništva, a to nam pokazuje dobna struktura stanovništva. Obzirom da u Bosni i Hercegovini sa godinama dolazi do opadanja broja mladog stanovništva, zbog loše socioekonomske politike naše zemlje, koja dovodi do migracija odnosno iseljenja mladih ljudi koji traže bolje prilike za život u drugim zemljama, samim time možemo reći da dolazi do smanjenja i radnosposobnog stanovništva odnosno da postajemo zemlja starog stanovništva. Analizom dobno spolne strukture stanovništva i udjelom mladih i radno sposobnih, možemo vidjeti u kakvom je stanju bosanskohercegovačko društvo. Na osnovu dobi i spola koje se utvrđuje navršenim godinama života utvrđuje se stabilan ili nestabilan razvoj, kao i intenzitet promjena koji će se odraziti na buduće demografske prilike u cijelom društvu. Dobno–spolna struktura daje najrelevantniju demografsku sliku društva i njenog stanovništva, a nastaje iz interakcije demografskih procesa. Svakako dob i spol nadilaze demografiju, jer žene su te koje su predodređene za reprodukciju, što objašnjava njihova biološko-fiziološka spolna određenost da nose dijete. Žene nose dijete u svojoj utrobi, rađaju i brinu za elementarno održanje svoga djeteta, što podrazumijeva hranjenje djeteta, odnosno dojenje. Dakle, možemo reći da su muškarci u tradicionalnim društvima izvor radne snage, odnosno da je podjela rada definirana i diktira je karakter rodnih odnosa. Dok je žena ta koja je biološki i svojom fizionomijom jedina sposobna za rađanje i nošenje djeteta u svojoj utrobi, muškarac je izvor radne snage, odnosno izvor prihoda i on je taj koji brine za egzistenciju. Što se tiče modernih društava takva situacija je znatno izmijenjena, samim tim što žena osim funkcije koju ima u porodici ima i mnoge druge funkcije i zaduženja. Možemo li reći da je život žene sa dolaskom modernoga društva teži? Svakako da je mnogo više očekivanja od žene, osim da bude majka i brine o domaćinstvu, kao u tradicionalnom društvu, moderno društvo nameće joj dodatne obaveze, odnosno očekivanja od žene u modernom društvu su znatno veća. To znači da moderno društvo traži prije svega obrazovanu ženu, koja će svojim zaposlenjem doprinositi, kako porodici, tako i društvu i zajednici, dok s druge strane žena je ta koja doprinosi reprodukciji, te mora biti na obje strane da bi zadovoljila potrebu porodice, pa i samog društva. Moderno društvo traži svestranu ženu, koja će biti na svim stranama i obavljati sve funkcije koje joj se dodjele, odnosno koje i sama ona bira ukoliko je u mogućnosti izabrati. Podjela rada u modernom društvu je promijenjena, te muškarci, ako su im i supruge

zaposlene dijele kućne obaveze i obaveze oko djece sa suprugom. Ali je ipak žena ta koja organizuje porodični život u većini slučajeva, u Bosni i Hercegovini muškarci su samo ispomoć, te ne dijele ravnopravno kućne obaveze i obaveze oko djece. Svakako možemo reći da spolna distribucija kao i dobna ima važan utjecaj na ekonomski i demografski razvoj. Uzmemo li u obzir bilo koju strukturu stanovništva, prema nekom obilježju, tada dobijamo samo parcijalnu sliku, odnosno imamo sliku samo parcijalnih struktura. Tako da susrećemo grupisanje struktura, kako smo ranije naveli one su najčešće podijeljene u tri grupe: biološka, u koju spadaju dobna i spolna struktura, druga grupa je ekonomsko-socijalna, gdje spadaju struktura prema ekonomskoj aktivnosti, zanimanju, položaju, dok je treća skupina intelektualna, odnosno obuhvaća strukturu stanovništva prema pismenosti, školskoj spremi i ostalim prosvjetnim obilježjima. Naše interesovanje je za prvu grupu odnosno biološku, a njega čine strukture po spolu i dobi, koja se i najbitnija, ali to ne znači da se ona nalazi izvan društveno ekonomskih činilaca. Jer je ova struktura odnosno spolna i dobna veoma važna za demografski razvoj i ekonomski razvoj, iz nje direktno proizlazi fertilni kontingent, odnosno stanovništvo za biološku reprodukciju. Što se tiče demografskog razvoja i struktura društva one su bile raznolike u Bosni i Hercegovini, i male su razne utjecaje zbog nejednake prošlosti ovih prostora. Dok je Bosna i Hercegovina bila još u sastavu Jugoslavije veliki utjecaj na njeno stanovništvo, kao i njihove strukture proizlazile su iz nejednake prošlosti ovih prostora, koji su za rezultat imali i nejednake obrasce razvoja stanovništva. Obzorom da su ih sačinjavale populacije feudalnog društva, društva na početku industrijalizacije i ovakve okolnosti imale su odlučujući značaj na dalji razvoj stanovništva, kao i na njihove strukture. Veoma značajan utjecaj na razvoj stanovništva je imao i zadnji svjetski rat, naravno koji je uništio veliki dio stanovništva, od kojeg je većina bilo fertilno stanovništvo. Novi društveni poredak odnosno uspostava socijalizma dovelo je do veoma brze društveno-ekonomske transformacije, što je preokrenulo demografsku tranziciju, što je stvorilo nove promjene u stanovništvu, odnosno njegovim strukturama. Da bi shvatili promjene u strukturama stanovništva, posebice dobno-spolnu strukturu potreban nam je pregled stanovništva odnosno dobno-spolne strukture poslije drugog svjetskog rata, kako bi sliku ove strukture zaokružili i objasnili. Stanovništvo Jugoslavije čija je

Bosna i Hercegovina bila sastavni dio, od 1921. do 1981. godine povećano je gotovo 79%. Bosna i Hercegovina je u tom porastu stanovništva učestvovala sa 118%, Crna Gora sa 88%, Makedonija sa 136% i Kosovo sa 261%, dok je u ostalim područjima Jugoslavije stopa povećanja stanovništva bila manja. Područja povećanja broja stanovnika se razlikuju, a uvjetovana su različitim socijalno-ekonomskim obilježjima i historijom. Također period izgradnje socijalizma iznjedrio je i porast populacije stanovništva za 42%, a to je period od 1948. do 1982. To ustvari znači da su se kretanja stanovništva u ovom periodu, odnosno porast stanovništva razlikovali od područja zemlje, a to govori da je jedna grupa svoje stanovništvo brže razvijala od druge, a ovakve razlike u povećanju stanovništva znatno su izmijenile i svoje uloge u veličini formiranja populacije. Područje Bosne i Hercegovine je u ovom periodu, uvećalo je svoje učešće u ukupnom stanovništvu bivše Jugoslavije sa 16,2% na 18,4%. Dakle, demografska tranzicija je u nekim područjima kasnije otpočela, zbog slabije ekonomske razvijenosti, ali ona su dala glavni doprinos rastu populacije u Jugoslaviji u poslijeratnom periodu. Razlike tokom prošlosti republika i pokrajina odrazile su se i na tokove rađanja, tako je trend opadanja nataliteta započeo prvo u Sloveniji, Hrvatskoj, užoj Srbiji i Vojvodini, dok je u nekim dijelovima nastupio znatno kasnije. U razdoblju od 1926-1930. u Bosni i Hercegovini je broj rođenih na 1000 stanovnika iznosio iznad 40, gdje je Bosna i Hercegovina imala najviši natalitet i on je bio skoro 1,8 puta iznad najnižeg koji je imala Vojvodina. Dakle Bosna i Hercegovina je na kraju rata imala 350 hiljada stanovnika, a tek 1951. dostignut je predratni broj stanovnika. Ratno gubici imali su veliki odraz na kretanje ukupnog stanovništva kao i na njegove strukture. Tabelom ćemo pokazati stanje stanovništva Bosne i Hercegovine nakon drugog svjetskog rata.

Tabela 2: Kretanje stanovništva Bosne i Hercegovine nakon drugog svjetskog rata

Godina	Broj stanovnika	Broj domaćinstava
1948.	2.564,3	498,1
1953.	2.847,5	565,2
1961.	3.277,9	706,1
1971.	3.746,1	848,5
1981.	4.124,3	1.030,7
1991.	4.377,0	1.207,1

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja FBiH (2002)

U ovoj tabeli možemo vidjeti kako broj stanovništva raste za 2,1% u godišnjem prosjeku, dok je u posljednjoj deceniji taj procenat bio 0,6%. Starosna struktura nam govori koliko je koja struktura prisutna u populaciji, te kako se njihovi odnosi mijenjaju tokom vremena, a također starosna struktura pokazuje nam i starenje stanovništva, odnosno koliko je stanovništvo jedne zemlje staro. Zemlja sa mlađim stanovništvom ima više prednosti u odnosu na zemlju čije je stanovništvo starije ili staro. Dakle, zemlje koje imaju mlađe stanovništvo imaju jači i veći broj radne snage od zemalja sa starijim stanovništvom. Ovoj opasnosti od starenja stanovništva idu mnoge zemlje modernog doba pa i Bosna i Hercegovina čije stanovništvo stari, zbog nedovoljnog nataliteta, kao i zbog mehaničkog kretanja stanovništva, jer Bosnu i Hercegovinu napušta sve više mladih ljudi u potrazi za sigurnijim životom, boljom egzistencijom. Starosnu strukturu od 1948. do 1991. pokazat ćemo sljedećom tabelom.

Tabela 3 Dobna struktura stanovništva Bosne i Hercegovine

Godina	0-14	15-64	65 i više	ukupno
1948.	42,0	55,0	3,0	100
1953.	37,4	59,4	3,2	100
1961.	38,4	57,9	3,5	100
1971.	34,4	60,9	4,7	100
1981.	27,5	66,4	6,1	100
1991.	23,0	67,7	8,8	100

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja FBiH (2002)

Ova tabela pokazuje nam da u Bosni i Hercegovini od 1948. do 1991. godine počinje prisutnost starenja stanovništva. To vidimo po povećanju broja u strukturi, koju karakteriše povećanje broja stanovnika od 15-64 godina koja je iznosila 12,7 indeksnih poena, dok je kod stanovništva iznad 64 godine taj porast iznosio 5,8 indeksnih poena. A to znači da je već 1991. godine Bosna i Hercegovina imala tendenciju starenja stanovništva, odnosno veoma smanjen udio mladog stanovništva. Povećan udio starog stanovništva, dok se istovremeno udio mladog stanovništva smanjuje, za jedno društvo znači gubitak dragocjenog resursa odnosno radne snage, čiji je nosilac mlado stanovništvo. Također povećan udio gradskog

stanovništva 1991. godine, odnosno broj migracija većinom mladog stanovništva iz ruralnih u urbana područja ostavio je nepovoljan utisak na ruralna područja. Mladi su odlazili u gradove za novim mogućnostima obrazovanjem i zapošljavanjem, dok je starije stanovništvo ostajalo u selima, samim tim radna snaga je bila veoma osiromašena. Tako je došlo do dobnog disbalansa između grada i sela koje je imalo negativne posljedice kako na ruralna tako i neurbana područja. Dakle ruralna su ostala prvenstveno bez radne snage, sa starim stanovništvom koje nije moglo da iznese težinu posla u seoskim gazdinstvima i da vodi brigu samo o sebi bez mladih ljudi, dok je urbanizacija donijela probleme prenaseljenosti gradova. Ti problemi ogledali su se u načinu življenja odnosno življenja u tijesnim okolnostima samog stanovanja, a to su prostorno manji prostori za življenje, te život u zagađenijoj okolini. Gradovi su samom urbanizacijom bili sve više naseljeni što je značilo veću zagađenost i neriješene količine smeća koje se više proizvodili povećanjem stanovništva. Također saobraćaj koji više zagađuje sam gradski zrak, jer mnogo je gušći i jači saobraćaj nego na selu. Smanjeni udio zelenila u odnosu na selo u kojem je zelenilo više zastupljeno. Svi ovi faktori i način življenja u gradu doprinosi i promjeni struktura stanovništva. U gradu je viša zaposlenost žena, a one su zadužene za biološku reprodukciju stanovništva. Gradski način života zaposlenje, obrazovanje i drugi aspekti, su utjecali na odluku žena o rađanju, pa je tako smanjen broj novorođene djece, a to je doprinijelo smanjenju udjela mladog stanovništva. Tako je dobna struktura ogledalo kroz vrijeme, odnosno odraz kretanja stanovništva i događaji koji imaju odraz na te tendencije direktno utječu na dobnu strukturu stanovništva, a ona dalje utječe na sve aspekte života jednog društva. Osiromašenje jednog društva pokazuje smanjen udio mladog stanovništva u njemu, te se odražava na sve aspekte i kvalitetu jednog društva. Društvo koje nema kvalitetne resurse, odnosno mlade ljude je veoma osiromašeno, jer sve potrebe jednog društva može zadovoljiti najdragocjeniji resurs a to su mladi koji će raditi u interesu društva i na njegovoj izgradnji. Mladi su ti koji su sposobni da se obrazuju, edukuju, rade, i paze na staro stanovništvo koje to više nije u mogućnosti i kome treba dodatna njega i pažnja. Mladi ljudi jednog društva su njegova najjača karika koja održava pozitivne i valjane stvari jednog društva. Također su jedino mladi ljudi ti koji mogu napraviti pozitivne promjene u društvu te ga učiniti boljim i pristupačnijim za život. Bosna i

Hercegovina je također zemlja koja je postala deficitarna fertilnim stanovništvom i u toku agresije 1991-1995. godine. Ratna dešavanja ostavila su ovu zemlju u deficitu sa fertilnim stanovništvom. U toku agresije mnogi mladi ljudi izgubili su život braneći ovu zemlju od neprijateljske vojske. To su većinom bili mladi ljudi u fertilnom dobu, pa je na taj način zemlja ostala uskraćena normalnim tokom života. Mladi umjesto stvaranja porodica, obrazovnih mogućnosti i radnih mjesta našli su se u krvavoj agresiji od koje su morali braniti zemlju i porodicu. Tokovi normalnog života za njih su postali spašavanje golog života, i života svojih najmilijih. Rezultat ovog krvoprolića je preko 100 hiljada poginulih ljudi i ogromne brojke raseljenih, protjeranih. Ovakvo stanje je dovelo Bosnu i Hercegovinu kako na rub egzistencije tako i u deficit sa stanovništvom, posebice fertilnim, čije se posljedice osjete i danas. Raseljenost ljudi također je imala veliku ulogu u promjeni struktura stanovništva, jer oni koji su odlazili bili su mladi ljudi spremni započeti život negdje u drugoj zemlji gdje bi bili sigurni i situirani. Takvo stanje Bosnu i Hercegovinu i danas potresa obrazovani i stručni kadar napušta ovu zemlju u potrazi za boljim i sigurnijim životom. Vlasti Bosne i Hercegovine nemaju ni danas adekvatna rješenja kako zadržati mlade da ostanu i žive u matičnoj zemlji, a njihov trud je izostao i u zapošljavanju, a samim time i ostanku mladih. Mogućnosti zapošljavanja, naročito u struci su minimalne, pa tako mladi u našoj zemlji iako su zaposleni rade posao koji je u većini slučajeva nezvan za njihovo zanimanje i uz to nije adekvatno plaćen. Privatizacija je dovela ovu zemlju i njene mlade ljude na koljena. U razgovoru sa mladima koji rade u privatnim firmama na poziciji pomoćnog kuhara npr. Najveća plata iznosi 800 konvertibilnih maraka, a potrošačka korpa u Bosni i Hercegovini 2019. godine u augustu mjesecu je iznosila oko 2.300 konvertibilnih maraka, pa na osnovu ovakvih podataka možemo procijeniti stanje koje u najmanju ruku nije ni približno zadovoljavajuće. Također, je nemalo mladih ljudi koji rade na takvim pozicijama sa univerzitetskim diplomama, jer su u nemogućnosti pronaći posao u struci. Sve ovo su itekako veliki razlozi za odlazak iz Bosne i Hercegovine u zemlje svijeta, tj. U potrazi za boljim životom i egzistencijom koju ovdje ne pronalaze. Lokalni tajkuni se bogate na račun radnika koji rade za sitan novac, jer nemaju druge mogućnosti. Najčešće i ugovori privatnih firmi propisuju radno vrijeme koje je 40 sati sedmično, ali u praksi to nije provedeno. Ljudi rade prekovremeno i po 3 ili 4

sata za koje najčešće nisu plaćeni, a sve to podnose da bi zadržali posao. Jer imati posao u Bosni i Hercegovini postalo je privilegija. Ovakvo stanje odnosno socio-ekonomske neprilike, manjak slobodnog vremena, te psihološki pritisak na poslu i van njega ima negativne kako ekonomske tako i psihološke posljedice na mlade u Bosni i Hercegovini. Sve navedeno je i više od razloga da odu iz ove zemlje i poteže blagostanje u zemljama svijeta. Nekad se čini da nema razloga za ostanak, a mnogo je razloga za odlazak. Kako prolazi vrijeme od agresije do sada okolnosti se nisu popravljale, pa su i mladi postali pasivni u većini. Mladi, odnosno nosioci promjena kao da su odustali od promjena. Čini se više kao da samo traže način kako bi odavde „pobjegli“. Pasivnost mladih ljudi osim ekonomsko socijalne situacije, poboljšava i korištenje interneta i društvenih mreža, odnosno pretjerano korištenje u svrhu dokolice. Istraživanja su pokazala da mladi provode mnogo vremena na društvenim mrežama, a najčešći navedeni razlozi su komunikacija sa prijateljima ili praćenje zabavnog sadržaja, a i stati koje je provode na internetu su zabrinjavajući. Slobodno vrijeme mladih je u mnogo slučajeva ispunjeno sadržajima na internetu koji nemaju veze sa radnim mjestom ili obrazovanjem. Studija o mladima u Bosni i Hercegovini 2018/2019 godine pokazala je u svom istraživanju da mladi koji su učestvovali u istraživanju čak njih 85,4 % tvrde da često koriste društvene mreže, dok je njih samo 2,8% koji ih nikada ne koriste. Također su naveli da društvene mreže koriste kao glavni izvor informacija, u što spadaju sva društvena i politička dešavanja. Također ova studija otkriva da mladi gotovo i ne gledaju televiziju, a i kada je gledaju to su većinom zabavni sadržaji, odnosno najčešće gledaju filmove. Naročito zabrinjavajući i poražavajući podaci do kojih se došlo u ovom istraživanju je taj da 18,6% mladih nikada nisu pročitali knjigu. Ova i ovakva istraživanja mladih pokazuju da stavove mladih u većini slučajeva formiraju društvene mreže, odnosno sadržaji društvenih mreža su uglavnom i jedini koji informišu mlade, pa tako samo oni mogu formirati njihove stavove. Na osnovu ovoga i ovakvih istraživanja mladih u Bosni i Hercegovini možemo konstatovati da mladi odustaju od formiranja vlastitog mišljenja i stavova na osnovu pročitanih knjiga, pregleda stvarnog stanja u društvu, te relevantnih podataka, jer društvene mreže su one koje su pružile ulogu informisanja mladih i njihovih stavova. Društvene mreže donose posebnu kulturu, koju su u potpunosti prihvatili mladi. Kao što kaže Giddens (2001) da uticaj koji je globalizacija izvršila na

kulturu izazvao je veliku pažnju. U današnje vrijeme se slike, ideje, roba i stilovi prostiru svijetom više nego ikada. Trgovina, nove informacijske tehnologije i globalna migracija su doprinijeli slobodnom protoku kulture izvan nacionalnih granica. Mnogi ljudi smatraju da danas živimo u jedinstvenom informacijskom poretku- masivnoj globalnoj mreži gdje se informacije razmjenjuju brzo i u velikim količinama. Čini se da je ova globalna kultura odnosno internet i društvene mreže u potpunosti preuzela mlade, s tim da je ipak malo onih koji ovu kulturu koriste kao sredstvo koje bi omogućilo lakše obrazovanje i za poslovne aktivnosti. Prema istraživanju najviše je onih koji internet koriste kao zabavu, odnosno dokolicu. Sadržaji zabavnog karaktera i komunikacija s prijateljima na društvenim mrežama mladim ljudima Bosne i Hercegovine je glavna preokupacija za koju koriste internet, dok malo njih koristi sadržaje obrazovnog i edukativnog karaktera. Jasno je da mladi stilove života usvajaju kao reakciju na opšti fenomen globalizacije, porast nesigurnosti u savremenom svijetu i promjene etičkih i društvenih normi. Još jedna negativna strana koju imaju mladi Bosne i Hercegovine je to što se u maloj mjeri bave sportom ili nekim volonterskim ili kreativnim radom. Treba naglasiti i to da u manjim lokalnim zajednicama i ne postoje centri u kojima bi mladi volontirali i doprinijeli društvu na taj način, a svakako bi i za njih to bilo dobro iskustvo.

Na promjene u strukturi stanovništva kao što smo i ranije naveli utjecala je historija Bosne i Hercegovine, što znači da je i poslije drugog svjetskog rata do danas naša zemlja prošla i prolazi kroz promjene političkih sistema, od raspada bivše Jugoslavije, zatim agresije na Bosnu i Hercegovinu, pa poslijeratnog kretanja stanovništva, njegovog raseljavanja i na kraju odlaska mladih. Procenat učešća pojedinih starosnih grupa u ukupnoj populaciji stanovništva u BiH, 1991. godine bio je sljedeći: od 0-6 godina 11,1%, od 7-17 godina 13%, od 15-19 godina 8,4%, od 20-64 godine 61,5% i 65 godina i više godina 6%, dok je ukupni broj stanovništva iznosio 4377033 stanovnika. Agresija koja je započeta na Bosnu i Hercegovinu aprila 1992 godine ostavila je velike posljedice na demografsku sliku zemlje, jer su ratna razaranja , raseljavanje, kao i pogibije velikog broja ljudi doveli do negativne demografske slike. U agresiji je poginulo desetine hiljada ljudi, među kojima i veliki broj djece, takođe je veliki broj nestalih osoba, a kreće se oko 8 hiljada. Svi ovi nemili događaji koji su zadesili Bosnu i Hercegovinu imali su negativne utjecaje kako na

prirodni priraštaj tako i na povećanu stopu mortaliteta. Negativne demografske posljedice rezultat su i progoni stanovništva odnosno prinudnih migracija, te uništenje domova. O ovim negativnim posljedicama svjedoči brojka koja pokazuje da je od 1991. godine do 2001. godine broj stanovnika smanjen za 1.012.208 stanovnika. Stanovništvo Bosne i Hercegovine je pogođeno ratom te je njegovo raseljavanje, povećan broj mortaliteta i smanjen natalitet doveo do starenja stanovništva. Prema podacima iz 2007. godine prosječna starost stanovništva je 38,3 godina, a primjetna je i razlika među spolovima, gdje je muška populacija mlađa od ženske, dok je dvije trećine stanovništva između 18 i 64 godine i jedna trećina stanovništva između 18 i 34 godine. Osim starenja stanovništva, raseljavanja i migracija Bosna i Hercegovina je tokom godina od agresije pa do sad imala slabe politike zapošljavanja stanovništva, pa je tako sve više ostajala bez radnosposobnog stanovništva. Stanovništvo, naročito mladi su odlazili i odlaze iz ove zemlje u pokušaju pronalaska boljih uslova za život. Također je to veliki problem, koji doprinosi bržem starenju stanovništva Bosne i Hercegovine. Prema podacima i anketama veliki broj je onih koji i dalje žele napustiti Bosnu i Hercegovinu, pa je velika bojazan da ćemo vrlo brzo postati zemlja starog stanovništva. Sve dosadašnje politike nisu pokazale preveliku zabrinutost zbog odlaska stanovništva, odnosno mladih, koji su potrebni društvu kako bi ono funkcionisalo, tj. vodilo društvo u pozitivne promjene, koje bi bilo nosioc radne snage. Velike su brojke mladih i obrazovanih ljudi koji napuštaju Bosnu i Hercegovinu, i odlaze. Interes za stanovništvo odnosno broj ljudi koji ga čine prisutan je tokom cijele historije, ali se čini da je bosanskohercegovačko društvo zaboravilo za ovakav interes stanovništva, naročito mladih i obrazovanih koji napuštaju ovu zemlju. Čak su i Platon i Aristotel razmatrali optimalan broj stanovnika grčkog polisa, u odnosu na potrebe očuvanja bogatstva države, te koje mjere treba poduzeti za optimalan broj i poticanje rađanja. U 14. stoljeću je Ibn Khaldun razradio teoriju cikličnog kretanja stanovništva, tako da uz poljoprivredni porast ide i povećanje stanovništva, koji omogućava efikasniju podjelu rada i veću moć države. Izraziti pobornik u povećanju stanovništva bio je Josiah Child, jedan od vodećih ekonomista druge polovine 17. stoljeća. Iz ovoga možemo zaključiti da je povećanje broja stanovništva izvor moći jedne države prvenstveno u ekonomskom smislu, gdje govorimo o rano-sposobnom stanovništvu,

odnosno mladima bez kojih ostaje Bosna i Hercegovina, što je veliki gubitak. Mladi u savremenom bosanskohercegovačkom društvu su marginalizirani, a to pokazuju podaci istraživanja mladih, gdje je 2013 godine bilo čak 58% nezaposlenih mladih ljudi. Ovaj problem je gorući, jer za ostanak je prvenstveno potrebno zaposlenje, a ovakvo stanje rezultat je pogrešnog vođenja tranzicijske politike, odnosno ekonomske tranzicije. Tako je pogrešnom politikom ovo društvo uništilo mnoga preduzeća, koja su bila priznata na svjetskoj razini, te su zapošljavala na stotine hiljada radnika. Na takav način su izgubljena dragocjena radna mjesta za mlade, obrazovane i stručne ljude, koji su mogli ostati i doprinostiti razvoju ovoga društva. Za razliku od evropskih zemalja koje za zapošljavanje mladih, u Bosni i Hercegovini je za tri godine izdvojeno samo 14 miliona konvertibilnih maraka. Ovaj podatak nam potvrđuje da su mladi bosanskohercegovačkog društva prepušteni na milost sistemu koji za njih nema sluha.

STRUKTURA STANOVNIŠTVA PO SPOLU

„Struktura stanovništva po spolu ukazuje na kvantitativni odnos muškog i ženskog stanovništva u ukupnom stanovništvu, pa je analiza stanovništva prema obilježju spol relativno jednostavna, jer se radi o tzv. atributivnom statističkom obilježju s alternativnim oblicima. Demografski podaci pokazuju da struktura stanovništva po spolu varira od zemlje do zemlje i da ovisno o specifičnim ekonomskim situacijama pokazuje sasvim određene karakteristične promjene.“(Wertheimer- Baletić, 1982). Pokazatelji stanovništva po spolu uglavnom se svode na dvije grupe, a odnose se na koeficijent koji se izražava kao broj žena rođenih na hiljadu muškaraca, ili obratno tj. Broj muškaraca rođenih na hiljadu žena. Ako u jednoj populaciji taj koeficijent iznosi hiljadu muškaraca i hiljadu žena, to znači da je ta populacija u ravnoteži po spolu, ali ako je taj koeficijent ispod hiljadu, to označava manjak populacije muške odnosno ženske i znači neravnotežu među spolovima. Osim toga postoji i specifični koeficijent feminiteta i maskuliniteta koji nam govori o dobnoj razlici, odnosno postotak muškog ili ženskog stanovništva, koji pokazuju dobne grupe po modalitetima obilježja, koji mogu biti obrazovanje, aktivnost, djelovanje itd. Ovakvi modaliteti naročito su važni u ekonomskim

istraživanjima radne snage i aktivnosti stanovništva. Ovakvi modaliteti veoma su od pomoći u procjeni i fertilnog stanovništva koje bi uskoro moglo zasnovati porodicu i podići natalitet, a natalitet omogućava svakoj zemlji podmlađivanje stanovništva, stvaranje nove radne snage, a tako i ekonomski prosperitet. Natalitet je ustvari rađanje, odnosno pozitivna komponenta ukupnog kretanja stanovništva. Natalitet je ustvari učestalost rađanja u jednom stanovništvu. Dok se pojam fertilitet odnosi na broj rađanja djece unutar ženske populacije. Pojam natalitet i fertilitet često se koriste kao istoznačnice, a odnose se na broj rođene djece u jednom stanovništvu. Ustvari se stvarno značenje pojma fertiliteta odnosi na broj rođene djece u ženskoj populaciji fertile dobi odnosno u reproduktivnoj dobi od 15 do 49 godina. Dakle iako se ovi pojmovi koriste istoznačno, objasnili smo da među njima postoji razlika. Opća stopa nataliteta izračunava se kao koeficijent broja živorođenih (N) i ukupnog stanovništva (P) na 1000 stanovnika, dakle time se dolazi do podataka o broju živorođenih na hiljadu stanovnika u jednoj državi ili regiji na godišnjem nivou. Prema kretanju stanovništva razlikujemo niski tip nataliteta, srednji tip, te visoki tip nataliteta. Niski tip nataliteta ogleda se u godišnjoj stopi nataliteta koja 15 promila, racionalni ili srednji tip nataliteta ogleda se u godišnjoj stopi od 25 promila, dok visoki tip nataliteta karakterizira stopa iznad 25 promila. Ovaj pokazatelj u obzir uzima ukupno stanovništvo, a da bih smo dobili bolju sliku nataliteta jednog društva, kao i tendencije tokom perioda koriste se pokazatelji fertiliteta, odnosno pokazatelji prema kojima se izračunava opća stopa fertiliteta, predstavlja broj živorođene djece na hiljadu žena, i iskazuje se u promilima. Zbog preciznosti opća stopa fertiliteta smatra se boljom od opće stope nataliteta. Razlog tome je izračunavanje koje se provodi na hiljadu žena, jer žene su jedine koje su sposobne za rađanje. Biološki žene su predodređene za rađanje, jer svojom fizionomijom su jedine koje mogu donijeti novi život, odnosno jedino žene mogu produžiti vrstu. Kako bi se ostvarila jednostavna reprodukcija koja ima značenje zamjene stanovništva, svaki par trebao bi da ima barem dvoje djece, dok ova norma iznosi 2,1 djece po ženi budući da sva djeca ne dožive zrelo doba, a rađa se više muške nego ženske djece. Dakle struktura stanovništva po spolu rezultat je dugoročnog djelovanja: nataliteta, mortaliteta, migracija i ostalih činilaca, u Bosni i Hercegovini posebno rata koji je imao velikog udjela na ukupno kretanje, kao i na strukture stanovništva. Sam rat odnosno agresija

koja je zadesila Bosnu i Hercegovinu nanio je nepopravljive štete stanovništvu, a tako i poslijeratne politike, migracije, socio-ekonomska situacija, nezaposlenost prvenstveno u velikoj mjeri su negativno utjecali na normalan razvoj stanovništva ove zemlje i njegovo funkcionisanje. Žene su u fertilnoj dobi od 15 do 49 godina, tako da se totalna stopa fertiliteta označava vjerovatan broj djece rođene do kraja fertile dobi žene odnosno do 50 godina, pod uslovom da sve žene dožive kraj svoje fertile dobi. To je prosjek rađanja koji se izvodi na nivou cijelog fertile kontingenta. Da bi se dobila totalna stopa fertiliteta, odnosno broj živorođene djece u fertile dobi, potrebno je zbir specifičnih stopa pomnožiti sa 5 pa podijeliti sa 1000. Za izračunavanje fertiliteta se koriste kohortna i transverzalna metoda, a kohorta označava skup osoba istog uzrasta, odnosno iste generacije, a kohortna metoda sastoji se u proučavanju fertiliteta jedne kohorte ili generacije dok transverzalna metoda primjenjuje podatke vitalne statistike. Obje ove metode imaju i pozitivne i negativne strane, jer podaci koji se koriste potiču iz jednog izvora, pa se zbog toga danas uzimaju podaci iz više izvora kako bi se dobili što relevantniji podaci. Dakle na osnovu izračunavanja totalne stope fertiliteta dolazimo do podataka koliko će jedna žena roditi djece. Da bi se izradile tablice fertiliteta potrebni su podaci o broju žena u fertile dobi, broju ženske djece do 15 godina, kao i podaci o starosti žena i djece. Također da bi se ove tablice uradile potrebno je da zelja u kojoj se izrađuju ima razvijenu vitalnu statistiku, kao i da vodi podatke o starosti majke, broju brakova, spolnoj strukturi djece, te mortalitetu djece, kao i o migracijama koje se odvijaju. Četiri su grupe faktora koji utječu na nivo rodosti, a navode se u literaturi: Biološki, socio-ekonomski i psihološki faktori. Biološki faktori su dobna struktura stanovništva, odnosno starost stanovništva, odnosno godine koje određuju sposobnost rađanja. U ovakve faktore možemo svrstati i neplodnost kao jedan od problema. Također je socio-ekonomska situacija veoma bitan faktor koji uvjetuje rađanje, nepovoljna socio-ekonomska situacija utječe i na veoma bitan psihološki faktor. Odluka za rađanje je spoj svih ovih faktora koji se navode u literaturi, a posebno u zemlji kao što je Bosna i Hercegovina, narušena ratom, razaranjima i psihološkim pritiskom stanovništva, a sada veoma nesigurna i nerazvijena zemlja ne pruža mladima odnosno ženama u fertile dobi podršku za rađanje. Kao zemlja koja je na najsureviji način ostala bez stanovništva naročito mladog, bilo je potrebno

provođenje pozitivnih politika za rađanje, odnosno za nadoknadu stanovništva izgubljenog u agresiji, umjesto toga današnji podaci govore o stalnom odlasku većinom mladih, odnosno stanovništva u fertilnom dobu, čime ovo stanovništvo ubrzano postaje staro. Tako možemo zaključiti da socio-ekonomski faktor postaje najvažnijim determinantama fertiliteta. Obrazovanje i njegova mogućnost, zdravstvena zaštita, usvajanje koncepta planiranja porodice, kao i sudjelovanje žena na tržištu rada su faktori koji utječu na rađanje. Savremeno društvo je ženama dalo mogućnost obrazovanja, a i učešće na tržištu rada, pa je tako žena osim rađanja u fertilnom dobu i žena koja se obrazuje i zapošljava. Sva ova očekivanja i zahtjevne dužnosti jedne žene mogu utjecati i na rađanje. Studije su potvrdile da žene sa višim nivoom obrazovanja imaju manji broj djece od onih sa nižim obrazovanjem. Tako da možemo reći da je obrazovanje žena kada se kombinuje sa zanimanjem važna varijabla koja utječe na fertilitet. Dakle veliki je broj žena koje sa svojim obrazovanjem nisu završile do dvadesete godine, pa tako odlažu stupanje u brak, formiranje porodice, odlazak od roditelja, a samim tim i rađanje. Također i nakon završenog obrazovanja, žene imaju mogućnost sticanja društvenog statusa, odnosno aktivne su na tržištu rada što može prolongirati rađanje, odnosno roditeljstvo. Mnogi faktori kao što su (ne)pronalazak zaposlenja, stambenog prostora odnosno nemogućnosti odlaska od roditelja i formiranje vlastite porodice imaju takođe velikog utjecaja na odlaganje rađanja. Obrazovanje širi više mogućnosti kao što su zapadnjačke porodične vrijednosti, a znamo da one ističu manju porodicu, kao i smanjene međuporodične interakcije, povećava i potrošačke aspiracije, pa možemo reći tako i smanjuje želju za većim brojem djece. Odrednica nataliteta može biti uveliko i kultura i religija, odnosno društvo u kome se živi. Postoje društva koja favoriziraju veliki broj potomaka, pa u takvim društvima ne bih smo odudarali sa većim brojem djece, dok isto tako postoje društva koja favorizuju manji broj djece, pa ljudi da bi se uklopili odnosno da bi bili pripadnik jednog društva ponašaju se u tom društvu kao većina, odnosno po normama i pravilima toga društva. Religija može imati važan učinak na rađanje, a znamo da većina religija zabranjuje pobačaj i podstiče rađanje. Tako da religija skupa s tradicijom ima veliku ulogu u usmjeravanju reproduktivnog ponašanja ljudi. Društvene promjene, urbanizacija i pojedini politički režimi imali su, a imaju i danas velikog utjecaja na planiranje porodice i

rađanja. Danas se ipak čini da u Evropi i nove generacije pridaju više važnosti materijalističkom načinu života, kao i potrošačko društvo, koje je prepreka rađanju jer rađanje je proces koji se čini se sve više skup, a odgoj djece zahtijeva previše pa se današnje porodice takoreći boje rađanja. Mediji stalno upozoravaju na starenje stanovništva u Bosni i Hercegovini, a demografska istraživanja također navode da smo od 1991 godine ostali uskraćeni za oko 1,3 miliona stanovnika, što je mnogo za Bosnu i Hercegovinu kao geografski malu zemlju. Ovakva istraživanja i podaci pokazuju da se i reproduktivno ponašanje formira u novim okvirima ukupnog ljudskog ponašanja. Moglo bi se reći da je zapadnom načinu života, priklonjeno i formiranje porodice kako u urbanim tako i u ruralnim dijelovima, pa ruralni ambijent nije više kompatibilan sa proširenom reprodukcijom, jer urbanizacija i gradski način života isključuje brojno potomstvo. Starenje stanovništva je veliki problem koji Bosnu i Hercegovinu vodi unazad, jer bez mladog stanovništva strahujemo da ćemo postati zemlja staraca, a samim time i ekonomska situacija, ionako loša mogla bi postati sve gora. Ovaj podatak predstavljen je tabelom koja pokazuje starenje stanovništva, a posebno ženskog stanovništva, od koga direktno zavisi biološka reprodukcija.

Tabela 4 Starenje stanovništva prema spolu

1981 godina		1991 godina		2013 godina	
žene	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci
30,5	28,7	35,0	33,0	40,7	38,2

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2020)

Ova tabela pokazuje zabrinjavajuće podatke starenja stanovništva Bosne i Hercegovine, odnosno veće starenje ženskog stanovništva od muškog. Pokazuje nam da prosječno starenje ženskog stanovništva u rasponu od deset godina je u prosjeku starije za pet godina, što ide u prilog činjenici o starenju stanovništva Bosne i Hercegovine. Dakle prosječna starost ženskog stanovništva u 2013 godini iznosila je kao što vidimo 40,7 godina, a znamo da su fertilne godine žene od 15 do 49 godine, što nam govori u kakvom je stanju naša zemlja po pitanju biološke reprodukcije. Možemo procijeniti da je situacija na osnovu starenja ženskog stanovništva

nepovoljna za biološku reprodukciju, odnosno priliv mladog stanovništva. Svi faktori od ekonomskih, psiholoških, odnosno načina života koje je nametnula urbanizacija, globalizacija, internet i brzi protok informacija, konzumersko društvo, utjecali su na prirodni priraštaj, kao i promjenu u svim aspektima života. Promjena načina života kako u urbanim tako i u ruralnim sredinama dovodi do negativnog prirodnog priraštaja, samim tim i starenu stanovništva, koje je će stvoriti velike probleme društvu u kojem živimo, a tako i u cijelom svijetu. Osjećamo posljedice gubitka mladih ljudi, kao i gubitak radne snage koja je prihvaćena u svijetu, a kod nas se malo cijeni. Prema istraživanjima mladi najviše traže način da odu iz Bosne i Hercegovine, jer su politike ove zemlje nedovoljno dobre ili ih slabo ima da bi zadržali mlade. Natalitet je u stalnom opadanju, mladi nam odlaze za boljim prilikama, pa nam hitno trebaju politike koje bi zadržale mlade ljude, kako ne bi potpuno ostali bez mladih ljudi i tako postali zemlja staraca, odnosno društvo koje ne može brinuti o sebi. Osim smanjenog prirodnog priraštaja i nataliteta, postoji i sterilitet, odnosno nemogućnost rađanja u toku reproduktivnog doba. Sterilitet može biti namjerni i nenamjerni, odnosno može se svjesno odlučiti izostanak rađanja, a može biti uzrokovan nemogućnošću začeca, odnosno niza okolnosti koji sprečavaju rađanje. Nepostojanje socijalnih uvjeta za rađanje, a to podrazumijeva ne postojanje individualnih i društvenih uvjeta za rađanje, demografkinja Wertheimer-Baletić je nazvala socijalni sterilitet. Dakle ovaj sterilitet nije samo fiziološke nemogućnosti začeca, već i raznih okolnosti koje se ispriječe rađanju. Ovaj uzrok prije svega treba tražiti u socioekonomskim uvjetima reprodukcije. Dakle, nezaposlenost mladih, naročito žena, stambena oskudica, odnosno nemogućnost plaćanja stana i osamostaljivanju mladih, nedostatak finansija da se pokriju troškovi djece, sve su ovo ograničenja koja itekako utječu rađanje. Na strukturu stanovništva po spolu osim nataliteta, također utječe mortalitet i migraciona kretanja stanovništva. Pod mortalitetom podrazumijevamo smrtnost, odnosno negativnu komponentu prirodnog priraštaja. Mortalitet je prestanak svih znakova života, a može se desiti u bilo kojem vremenu nakon rođenja i predstavlja smanjenje populacije. Mortalitet je određen prvenstveno biološkim faktorima, a njegov je nivo određen još i socioekonomskim faktorima. Ovi faktori često su veoma isprepleteni i utječu na nivo mortaliteta. Biološki faktor mortaliteta, koji je i najvažniji čini dobna struktura

stanovništva, jer su umiranju podložnije starije grupe stanovništva. U društvima sa starijim stanovništvom nivo smrtnosti je veći, odnosno društva sa mlađim stanovništvom imaju manji nivo smrtnosti. U socio-ekonomske faktore spada nivo životnog standarda stanovništva, obrazovanje stanovništva, kao i zdravstveni uslovi života. Mortalitet se obično izražava općom stopom mortaliteta, koja nam govori o broju smrtnih slučajeva u toku jedne godine na 1000 stanovnika. Također za nivo smrtnosti po spolu i dobi koriste se specifične stopa smrtnosti, muškaraca i žena, kao i određene dobne skupine. Specifične stope mortaliteta po spolu pokazuju veću smrtnost muškog stanovništva u odnosu na žensko u svim fazama života. Umire više i muške dojenčadi, a i pri kraju životnog ciklusa stopa smrtnosti muške populacija je veća, jer žene u prosjeku žive duže od muškaraca. Da bi se dobio precizan pregled smrtnosti po spolu za svaku dobnu grupu konkretnog stanovništva koriste se tablice mortaliteta. Dakle, rekli smo već da je vjerovatnoća umiranja veća za mušku populaciju u svim starosnim grupama. Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije nezarazne bolesti su odgovorne za 68% svih smrtnih slučajeva u svijetu, a to su kardiovaskularne bolesti, maligna oboljenja, dijabetes i hronična oboljenja pluća. U ostatak smrtnih slučajeva spadaju: prenosive bolesti, komplikacije u toku trudnoće, poremećaji u prehrani. Također na 9% otpadaju i nasilne smrti. Moramo napomenuti da je u visokodohodovnim zemljama svakih deset smrtnih slučajeva zastupljeno među ljudima starije životne dobi, odnosno preko 70 godina starosti, a to znači da ljudi umiru od hroničnih bolesti. U Bosni i Hercegovini predstavljen je preko opće stope mortaliteta, pa je u periodu od 1966 do 1991 godine u prosjeku bio niži od 7 promila, a od 1996 do 2013 godine primjetna je tendencija porasta mortaliteta od 2,4 promila, što u ovom pregledu govori o porastu starog stanovništva kao odrednice nivoa smrtnosti. Bosanskohercegovačko društvo kao i svako drugo prolazi u kontinuitetu kroz različite faze razvoja, a taj se razvoj odražava na stanovništvo u cjelini i na njegove strukture. Najznačajniji razvoj koji bilježimo, a direktno utiče i na natalitet je sve veća zaposlenost žena i njihova ekonomska neovisnost. Sve kasnije stupanje u brak, odnosno prolongiranje braka prvo zbog obrazovanja, kasnije zbog zaposlenja, karijere i pronalaska adekvatnog mjesta za stanovanje i odvajanje od roditelja uveliko utječe na natalitet koji se ovim odlaganjem i sam odlaže. Dakle odgađanjem stupanja u brak odgađa se i roditeljstvo u većini slučajeva. Također, je

jedan od negativnih komponenti prirodnog kretanja stanovništva je smrtnost stanovništva odnosno mortalitet. Smrtnost stanovništva djeluje na smanjenje populacije, a određen je sa dvije grupe faktora, gdje u prvu grupu ulaze biološki faktori, dok drugu grupu čine socio-ekonomski faktori. Disbalans u spolu nastupa samim rođenjem, dalje razlike su i u mortalitetu između muškaraca i žena. U nedovoljno razvijenim zemljama, stope mortaliteta su veoma visoke od dojenčadi, a također je visoka i smrtnost žena u fertilnom dobu. To su zemlje gdje zdravstvena zaštita nije dovoljno razvijena, a osobita pažnja se posvećuje muškoj novorođenčadi. U Bosni i Hercegovini je zabilježeno smanjenje broja umrle dojenčadi od 1996 godine, a 2007 godine je ta smrtnost prepolovljena u odnosu na 1996 godinu, tako da se visina stope smrtnosti dojenčadi stabilizirala na nivou ispod 6 promila u 2011 godini i do 2013 još je smanjena. Bosna i Hercegovina bilježi uspjeh u eliminisanju vanjskih uzroka smrtnosti dojenčadi, a to je postignuto poboljšanjem higijenskih uslova dojenčadi, te educiranosti roditelja u brizi za dijete, posebno majki. Također je smanjenju smrtnosti dojenčadi doprinijela i kontrola rizičnih trudnoća, trajanje trudnoća, te samog poroda. Smrtnost dojenčadi je smrtnost koja podrazumijeva smrtnost novorođenčadi prije navršene jedne godine života, a preciznije se može izračunati na osnovu tablica mortaliteta za određenu spolnu ili dobnu skupinu konkretnog stanovništva. Kako smo ranije spomenuli disbalans između muškog i ženskog stanovništva je što žene imaju duži životni vijek nego muškarci. Žene u prosjeku žive 4,5 godina duže od muškaraca, dok je u manje razvijenim zemljama ta razlika 3,7 godina. Također moramo napomenuti da je srednje trajanje života u porastu te je u posljednjim decenijama u porastu i za muškarce i za žene. Također su i varijacije u prirodnom priraštaju u određenom vremenu i prostoru odraz promjene u visini stopa nataliteta i mortaliteta. Upravo je visok prirodni priraštaj bio znak oporavka nakon drugog svjetskog rata, odnosno pokazivao se demografski oporavak. Dakle rat je poremetio prirodne tokove rađanja i umiranja, što ukazuje i na sliku prirodnog kretanja stanovništva. U tom poslijeratnom periodu zabilježena je najveća vrijednost prirodnog priraštaja. Taj se tok smanjuje i uoči agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991 godine pada ispod 9 promila. Agresijom je Bosna i Hercegovina izgubila svoju biološku vitalnost, te su depopulacijski procesi nasilno ubrzani. Zbog opadanja stope nataliteta i ubranog mortaliteta dolazimo u situaciju da je 2007.

godine broj umrlih premašio broj rođenih, a to daje negativan prirodni priraštaj, što je ujedno oslikalo i socio-ekonomsku situaciju u Bosni i Hercegovini. Dakle proces reprodukcije stanovništva odnosno proces obnavljanja generacija odvija se u određenom socio-ekonomskim uslovima, koji djeluju i na sklapanje brakova, formiranje porodica i samim tim na reprodukciju stanovništva. Destruirano stanovništvo Bosne i Hercegovine kroz godine poslije agresije vodi ka starenju stanovništva odnosno velika je bojazan da ova zemlja postaje zemlja starih. Ovakvim tendencijama uveliko su doprinijele i migracije stanovništva Bosne i Hercegovine u toku agresije, ali i nakon nje zbog političke situacije u zemlji neprekidno ostajemo bez mladih ljudi koji odlaze u potrazi za boljim, sigurnijim i stabilnijim načinom života. Od prisilnih migracija u toku agresije do danas stanovništvo Bosne i Hercegovine napušta ovu zemlju, a politike se čine nezainteresovane da zadrže svoje stanovništvo, samim time i sposobnu radnu snagu koja bi omogućila pozitivan razvoj i umanjila negativne aspekte koje odlazak nosi sa sobom. Prema istraživanjima mladi ne vide perspektivnu budućnost u Bosni i Hercegovini i mnogi traže način da odu u zemlje u kojima će se vrjednovati rad i gdje će biti adekvatno plaćeni za posao koji obavljaju, a to svakako nije slučaj u Bosni i Hercegovini.

DOBNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA

Jedna od najvažnijih struktura stanovništva je dobna struktura stanovništva. Veoma je važna za proces demografskog razvitka, jer pokazuje broj stanovnika u pojedinim dobnim grupama. Taj pokazatelj je veoma važan za potrebe jednog društva od potreba u predškolskim ustanovama, do radnih mjesta jednog društva. „Dobna struktura je slika povijesnog razvitka stanovništva kroz neko dulje vremensko razdoblje. Ona je ogledalo u kojem dolaze do izražaja ranije razvojne tendencije pojedinih komponenti ukupnog kretanja stanovništva, kao i ostali događaji koji su imali odraza na te tendencije. Osim toga, buduće promjene u kretanju stanovništva zavise u velikoj mjeri upravo od promjena dobno-spolne strukture, koje se mogu predvidjeti s velikim stupnjem vjerovatnosti, jer su one u pravilu dugoročne i u značajnoj mjeri određuju buduće promjene u prirodnom kretanju stanovništva“ (Wertheimer-Baletić, 1982). Na osnovu ovoga možemo reći

da dob odnosno starost predstavlja osnovni kvalitativni aspekt jednog društva. Dakle, od dobne strukture stanovništva ovisi i kvaliteta života jednog društva, kao i natalitet i način života. Ako je dobna struktura jednog stanovništva takva da u njoj prevladava mlađe stanovništvo, odnosno stanovništvo fertile dobi, veća je vjerovatnoća da će takvo društvo imati i povećan natalitet. Takvo društvo sa mlađim stanovništvom može imati i kvalitetniju i inovativniju radnu snagu, pa je tako mogućnost pozitivnog napretka u društvima sa mlađim stanovništvom. Samim tim i mortalitet je smanjen, odnosno negativna komponenta u društvu, jer mlađe stanovništvo slabije obolijeva, dok u društvima sa starijim stanovništvom možemo očekivati obrnutu situaciju, odnosno veća je stopa mortaliteta u takvim društvima, jer je smrtnost veća u društvima sa starijim stanovništvom. U društvima u kojima je starije i staro stanovništvo, veća je potreba za njegom starijih osoba koje više nisu u mogućnosti brinuti se sami o sebi, pa im je potrebna pomoć institucija ili mladih odnosno sposobnih. Bosna i Hercegovina je zemlja koja teži i brzo korača prema tome da postane zemlja staraca. Vidjeli smo prema natalitetu koji je u opadanju odnosno konstantno iseljavanje mladih i njihov nenadoknativ gubitak vodi Bosnu i Hercegovinu veoma brzom putanjom da postane zemlja starih ljudi. Pitanje koje bi trebalo biti aktuelno je šta učiniti u zemlji kao što je Bosna i Hercegovina kada dođemo u situaciju koja nam predstoji? Plaće i penzije u Bosni i Hercegovini u velikom broju slučajeva su male, da ne kažemo mizerne u odnosu na potrebe života. Kako bi riješili pitanje starih ljudi jedna od ideja može biti starački dom i njega, ali većina bosanskohercegovačkog stanovništva nije u mogućnosti finansijski pokriti troškove koje iziskuje ovakva ustanova. Mjesečni boravak u domovima za stare košta otprilike oko 1000 konvertibilnih maraka, dok se penzije u Bosni i Hercegovini minimalne koje se najčešće kreću oko 350 do 400 konvertibilnih maraka. To znači da je ova opcija za većinu građana nemoguća misija, odnosno moguća je uz pomoć djece koja su zaposlena i u pomoći roditeljima. Ali biti zaposlen u Bosni i Hercegovini ne znači imati financije za normalan život, već više životarenje. Prije smo spominjali privatni sektor odnosno tajkune i privatizaciju koja je u Bosni i Hercegovini urađena nakaradno, tako da lokalni tajkuni se bogate na račun radnika, kojega minimalno plaćaju, te nema slobodnog dana najčešće, ili je to jedan slobodan dan u sedmici. Dok se u nekim razvijenim ekonomskim zemljama raspravlja o skraćanju radnog

vremena zbog veće efikasnosti u radu U ovoj zemlji to nije slučaj. Radnici se iskorištavaju maksimalno za malo novca, a još je zaposlenost na veoma niskoj stopi u našoj zemlji. Tako se gomilaju razlozi za odlazak mladih i stiče se utisak da iz ove zemlje treba pobjeći u neko sigurnije društvo. Tako ostajemo bez obrazovanih ljudi, koji nisu u boljoj situaciji u odnosu na neobrazovane ljude. Dakle možemo reći da nam bježe mladi, a ostaju stari i sve više nemoćni kojima je potrebna ili će veoma brzo biti pomoć oko osnovnih životnih navika. Ostajemo bez kvalitativnog aspekta stanovništva odnosno mladih koji bi prema istraživanja skoro svi koji već nisu otišli iz ove zemlje ili već traže način da odu. Dobna struktura je kako smo već naveli prediktor fertiliteta, mortaliteta i migracija. Dobno-spolna struktura predstavlja temeljnu odrednicu bioreprodukcije, a o tome direktno ovisi i obim radnosposobnog stanovništva, što je veliki izazov Za Bosnu i Hercegovinu, koja nema dobre politike koje bi zadržale radnosposobno stanovništvo i ostalo da radi u svojoj zemlji. Za svaku životnu dob važno je njeno ponašanje koje sa sobom nosi i različito ponašanje koje sa sobom nosi i drugačije ekonomske posljedice. Dakle mladi zahtijevaju ulaganje u zdravstvo i obrazovanje, zaposlenje, i plaćanje zaposlenja , dok starija populacija zahtijeva zdravstvenu zaštitu i penzije. Moramo reći da Bosna i Hercegovina ne odgovara adekvatno ni na jedne zahtjeve koji su potrebni ovim dobnim strukturama. Poslije agresije oporavak naše zemlje predugo traje u smislu ekonomske stagnacije i zahtjeva mlađe populacije. Iako je ova zemlja izgubila mnogo mladog odnosno fertilnog stanovništva u agresiji nasilno i poslije nje su se desile migracije koje su doprinijele da dobna struktura stari, ni danas ne odgovara na zahtjeve stanovništva. Kao što smo naveli nezaposlenost je veliki problem kao i politike koje nisu adekvatne ni mladima ni starima, a ne smijemo zaboraviti ni korupciju koja nije rijedak slučaj. Svi zahtjevi koji imaju za cilj poboljšanje kvalitete života u našoj zemlji kako mladih tako i starih većinom su neispunjeni pa tako dolazimo u krizu koju ćemo teško prebroditi. Ova bi se zemlja uveliko trebala interesovati i sprječavati odlazak mladog stanovništva, politikama koje bi bile prihvatljive za sve dobne skupine, i za to je krajnje vrijeme, ali ipak nije tako pa se čini kao da odlazak mladih i starenje stanovništva nije veliki problem. Iako mediji upozoravaju na starenje stanovništva, čini se da to nije dovoljno da bi se pokrenule vlasti kojima je izgleda stalo samo do njihovih ličnih interesa, te izgleda zaboravljaju

da su izabrani da bi služili onima koji su ih izabrali. Sve je manje ispunjenja obećanja datih u predizbornim kampanjama velikog broja političkih stranaka. Sve je manje ljudi pogotovo mladih koji im vjeruju, te se strankama priključuju takođe iz vlastitog interesa. Ti interesi su većinom adekvatno zaposlenje, koje na konkursima ne mogu dobiti, pa tako pokušavaju preko politike, odnosno stranačke kartice. Svjedoci smo nemalog broja takvih slučajeva, o kojima bruje i mediji, ali čini se da smo postali samo gledaoci. Izgledi da se nešto promjeni procijenjeni su kao nemogući, pa se pitamo da li je to razlog pasivnosti mladih u Bosni i Hercegovini, koji sve nijemo posmatraju na društvenim mrežama? Jesu li mladi pasivni iz razočarenja u ovaj sistem koji im najmanje ide u prilog. Da li zbog toga što misle da je nemoguće nešto promijeniti odustaju i bježe iz naše zemlje? Mnogo je toga što bi se trebalo promijeniti i zbog čega nam je potrebna mlada dobna struktura, koja bi svojim znanjem i radom omogućila i bolji život ne samo sebi, već i starijima kojima je potrebna zdravstvena zaštita koja bi mogla odgovoriti zahtjevima i mladih i starih. A da bi mladi radili i učestvovali u životu potrebno je prvenstveno da imaju uslove za obrazovanje i zaposlenje koje bi dalo željene rezultate kako njima tako i društvu. Pozitivne promjene neophodne su Bosni i Hercegovini kako bi zadržala mlade odnosno nosioce pozitivnih promjena u društvu. Migracije Bosni i Hercegovini odnose i svoj biopotencijal, a poznato je da se iseljavaju dobne skupine u rasponu od dvadeset do trideset godina u najvećoj mjeri. Dakle, možemo reći da će biopotencijal Bosne i Hercegovine biti vjerovatno ostvaren u nekoj drugoj zemlji i tako će pozitivno utjecati na tamošnji natalitet, a samim tim postat će pozitivan aspekt te zemlje. Znamo da je rast stanovništva pod velikim utjecajem dobne strukture, tako da pred fertilno i fertilno stanovništvo ima veći biopotencijal od stanovništva gdje su starije dobne grupe. Također snižene stope nataliteta negativno će se odraziti na dobnu strukturu. To se dešava smanjenjem broja novog naraštaja od kojeg se sastoji mlado stanovništvo i kasnije preljeva u zrelo, dat će negativnu komponentu društvu, odnosno predispozicije za starenje stanovništva. U Bosni i Hercegovini kombinacija koja se sastoji od smanjenja nataliteta i migracija odnosno sve većeg odseljavanja mladih, kao i cijelih porodica, daje veoma lošu prognozu o dobnoj strukturi našeg društva. Najvažniji kvalitativni aspekt odnosno dobne skupine mladih koji bi trebali biti nada ustvari odlaze i postaju graditelji drugih društava dok mi ostajemo

nezaštićeno stanovništvo, koje će veoma brzo stariti. Ako se ovakav trend nastavi, ako Bosna i Hercegovina svoje politike hitno ne preusmjeri na ulaganje u mlade, odnosno zapošljavanje i obrazovanje, mogli bismo veoma brzo postati zemlja staraca. Moramo reći isto tako da su veoma male vjerovatnoće za takve radikalne postupke ove zemlje. Zasad ovdje vlada politika jačega, iskorišćavanje radnika, neplaćenost i nemogućnost pronalaska zaposlenja, male penzija i penzioneri na rubu egzistencije, a oni koji bi trebali to promijeniti mladi i obrazovani u velikom broju odlaze. To je veliki gubitak za Bosnu i Hercegovinu jer mlađe dobne strukture uvjetuju i natalitet, a samim odlaskom mladih ljudi u deficitu smo i s natalitetom, koji se dalje odražava na radnu snagu, te dolazimo u situaciju da stanovništvo stari. Tako da za planiranje i ocjenu stanja, kao i radnog resursa dolazimo u situaciju da u dobnoj grupi koja je ujedno i radna, odnosno od 15 do 64 godine imamo smanjen broj stanovništva odnosno radne snage, što će dovesti do destabiliziranja ekonomske situacije, koja je već uveliko loša. Također planiranje i broj školske djece, omladine i studenata upotrebljava se grupisanje stanovništva koja obuhvata školovanje naraštaja u dječjoj dobi i to: od 0 do 6 godina predškolska dob, od 7 do 14 godina školska dob, od 15 do 19 godina srednjoškolska dob, od 20 do 24 studentska dob. Ove dobne grupe nisu u svim zemljama jednake i fiksne i određene su fiziološkim mogućnostima vršenja funkcija, zatim i društvenim i običajnim normama. Kao i determinante po spolu i i dobne strukture stanovništva određuju: natalitet, mortalitet, migracije i ekonomske politike i mnogi drugi eksterni činioci. Kao primjer u bosanskohercegovačkom društvu je agresija koja je uveliko utjecala na dobnu strukturu stanovništva, odnosno smanjila natalitet povećala nasilne smrti naročito mladog stanovništva, te migracije odnosno iseljavanje stanovništva. Sve su ovo činioci koji su utjecali na dobnu strukturu, a danas su migracije i iseljavanje mladih gorući problem. Migracije u velikoj mjeri imaju utjecaja na natalitet, jer u većini slučajeva zemlju napušta fertilno stanovništvo, što negativno utječe na natalitet, jer socio-ekonomska nepovoljna situacija pojačava vanjske migracije i tako osiromašuje društvo sa novim naraštajima. Također i fenomen „produžene mladosti“ koji prolongira natalitet, odnosno roditeljstvo utječe na natalitet odnosno na njegovo smanjenje. Socio-ekonomska situacija je uveliko zaslužna za to, jer nezaposlenost i nemogućnost osamostaljenja mladih, odnosno ostajanje s roditeljima pored

nemogućnosti zasnivanja vlastite porodice, može takođe imati i psihološke posljedice, koje se ogledaju u pasivnosti i nemogućnosti promjene. U zemljama sa normalnim razvitkom demografska slika fertiliteta je pod jakim utjecajem na dobnu strukturu stanovništva. Odnosno fertilitet je determinanta promjena u dobnoj strukturi stanovništva, pa tako razina stope nataliteta služi kao prvi indikator dobne skupine stanovništva, što znači da visok natalitet uzrokuje mlađu dobnu strukturu, dok smanjen natalitet uzrokuje stariju dobnu strukturu. Dakle veliki priliv djece je visok priliv i u radni kontingent, koji će poboljšati i ekonomsku situaciju i snagu jednog društva, dok manjim prilivom djece imamo smanje priliv i radne snage, što znači i ekonomsku nestabilnost. Iako fertilitet i mortalitet zajedno određuju dobne strukture stanovništva utjecaj mortaliteta u odnosu na fertilitet je manji, jer je činjenica da je mortalitet smanjen unutar svih dobnih grupa. Dakle visok udio stanovništva od 0 do 14 godina imaju zemlje koje imaju visok fertilitet, bez obzira da li imaju smanjen ili povećan mortalitet. Smanjenje mortaliteta u ranim godinama je dovelo do povećanja broja djece, te je utjecalo na povećanje djece, a što je veoma poželjan cilj svakoga društva. U Bosni i Hercegovini je kao što smo prije naveli smrtnost dojenčadi svedena na minimum, ali smanjen natalitet i povećan broj migracionih kretanja su indikatori koji nepovoljno djeluju na dobnu strukturu stanovništva, odnosno na smanjenje broja mladog stanovništva i povećanog udjela starog stanovništva. Kako smo već naveli migracije obuhvaćaju prvenstveno mlađe stanovništvo, pa se njihove posljedice samim time manifestuju na dobnu strukturu. To znači da bi stalne migracije mladih koji odlaze iz Bosne i Hercegovine mogle trajno utjecati i utječu u velikoj mjeri na dobnu strukturu. Gubitak mladih odnosno fertilnog stanovništva izaziva poremećaje u dobnoj strukturi, kao što su smanjenje broja djece, što prelazi do smanjenja priliva u radni kontingent i ostavlja prostor za starenje stanovništva. Ratni gubici, zatim poslijeratna politička migracija, ekonomska nestabilnost ostavljaju duboke tragove na dobnu strukturu. Također na mlađu dobnu strukturu odnosno mlade veliki utjecaj je imala i transformacija porodice, odnosno promjene i preoblikovanje porodice od patrijarhalne do savremene. Modernu porodicu karakterizira individualni liberalizam, gdje se u centar dešavanja stavlja raznolikost unutar porodičnih modela. Veoma je prepoznatljivo kasnije stupanje u brak, također i redefiniranje odnosa unutar članova porodice i njihovih odnosa.

Manji broj članova savremene porodice je prepoznatljiva značajka u odnosu na tradicionalnu porodicu, zatim porast broja porodica u urbanim mjestima u odnosu na ruralna. Možemo reći da mladi zbog otvorenih većih mogućnosti prvenstveno obrazovnih i poslovnih napuštaju ruralna područja i odlaze u urbana, dok starije dobne grupe ostaju u ruralnim područjima i u većini nisu sposobni brinuti o većim imanjima i baviti se poljoprivredom, zbog nedostatka radne snage. Odlaskom u urbana područja mladi prihvataju porodične obrasce i urbani način življenja, a sa sobom naravno odnose radnu snagu koja je potrebna ruralnim područjima i svoj biološki potencijal koji se najvjerojatnije tamo ostati. Novi način života mladih, kao i njihov način života prihvatit će i njihovi potomci, pa će tako ruralna područja osiromašiti u smislu radne snage i novih naraštaja koji bi mogli nastaviti održavati i voditi brigu o selima, koja su gotovo napuštena. U većini bosanskohercegovačkih sela su ostali ljudi starije životne dobi, koji nisu u stanju i nisu više dovoljno snažni da obavljaju poslove u poljoprivredi. Ovakva zanimanja i vođenja imanja iziskuju veću fizičku spremnost, pa tako bez pomoći mladih, stari ljudi ostaju nemoćni i sami i nesposobni za rad u poljoprivredi, a ona je izvor prihoda u seoskim domaćinstvima. Istraživanja pokazuju da su u svim segmentima društvene dinamike u porastu negativni trendovi, od porasta starosne strukture stanovništva i mortaliteta, u padu nataliteta i fertiliteta, negativna dobna i prostorna distribucija stanovništva, o čemu upravo govorimo, a podrazumijeva pražnjenje ruralnih dijelova zemlje i priliv u urbane dijelove, gdje dolazi do velikog disbalansa.

ŠTA JE TO PRODUŽENA MLADOST?

Fenomen „produžena mladost“ je relativno nov i nedovoljno istražen sociološki fenomen te ga stoga neće biti jednostavno objasniti. U ovom radu pokušali smo približiti ovaj fenomen koji je veoma raširen u Bosni i Hercegovini. Svakako ćemo na osnovu dosadašnjih istraživanja o mladima pokušati približiti ovaj fenomen, te kako se on manifestira u modernom društvu, odnosno šta je dovelo do ovog fenomena šta je na njega utjecalo i oblikovalo ga kao takvog. Stavovi, obrasci, način ponašanja, komunikacije prolazi kroz krizno razdoblje i velike promjene. Prema dosadašnjim istraživanjima mladi većinom stanuju u porodičnim kućama,

odnosno sa roditeljima. Razlog tome su ekonomska situacija, nezaposlenost, kao i običaj odnosno tradicija. Mladi kao najdragocjeniji dio društvene zajednice su u Bosni i Hercegovini su na margini, nažalost ovo društvo ne ulaže u mlade ljude, kao naprimjer razvijene zemlje koje svoje blago mladih ljudi podstiče na napredovanje, obrazovanje, samostalnost i ambicioznost. Istraživački projekti koji su rađeni u Bosni i Hercegovini, te studije, idu u prilog ovoj činjenici su mladi ti koji su marginalizirani. Takođe veliki broj odlazaka, pogotovo mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine svjedoče o tome kako je ova zemlja zakazala u jednoj od najvažnijih stavki u društvu, a to su mladi. „Studija o mladima u Bosni i Hercegovini“, je bila fokusirana na sagledavanje stavova mladih, odnosno njihovu percepciju o stvarnosti, tj. kvaliteti života i zadovoljavanju njihovih potreba. Ovakvo istraživanje i njihovi rezultati daju odgovore na odlazak mladih iz Bosne i Hercegovine. Dakle, podatak koji govori o socioekonomskom položaju mladih, a njegov rezultat je stopa nezaposlenosti od čak 58%. Dakle, u odnosu na zemlje Europske unije veća je nekoliko puta, odnosno, po drugim istraživanjima rezultati su pokazali čak i goru situaciju. Samim podacima o nezaposlenosti možemo sagledati motiviranost mladih za odlazak u druge zemlje u potrazi za boljim prilikama za život, odnosno egzistencijom. Najčešće nezaposlene osobe u našoj zemlji su mladi sa trogodišnjim srednjim obrazovanjem, kako pokazuju istraživanja, a treba imati u vidu da je i veliki broj u fazi školovanja. Također je veliki broj mladih koji ne rade u struci, kao i onih koji rade za minimalna primanja, što je razlog za odlazak. Već ranije u ovom radu smo govorili o podacima i brojkama mladih koji su napustili Bosnu i Hercegovinu, te onih koji je planiraju uskoro napustiti i o bojazni da je ova zemlja uskoro zemlja staraca i nemoćnih. Situacija je alarmantna, ali nadležni, odnosno vlasti nemaju sluha za ovu zemlju i mlade ljude koji su jedina nada odnosno jedini koji zemlju mogu voditi ka prosperitetu. Također promjene koje se dešavaju u porodici, odnosno smanjen broj članova porodice, kao i druge transformacije kroz koje je porodica prošla i prolazi, odnosno otvara se prema raznim društvenim institucijama i u odnosu na tradicionalnu patrijarhalnu bosanskohercegovačku porodicu. Možemo reći da se bosanskohercegovačka mladež okreće ka evropskom načinu života, te da je usmjerenija na razvoj ličnih osobina te vlastitog identiteta. Ne možemo se ne upitati u kojoj mjeri ova transformacija porodice, kao i nebriga vladajućih klasa za mlade,

koja direktno utječe na njihovu egzistenciju i negativne aspekte mladosti. Negativni aspekti mladosti, odnosno odlaganje društvenih odgovornosti i funkcija su nerijetki i u bosanskohercegovačkom društvu, kao jedna od njih možemo navesti odlaganje stupanja u brak, odnosno formiranje porodice. Nemogućnost osamostaljenja, odnosno pronalaska zaposlenja, te nezadovoljenja osnovnih životnih potreba, je prepreka koja produžava mladost, odnosno odlaže društvene obaveze i funkcije. Tako je sve više mladih koji iz raznih razloga od školovanja do nemogućnosti pronalaska posla, a samim tim nemogućnosti osamostaljenja odlažu ulazak u brak i formiranje porodice. Prosječni mjesečni troškovi su preveliki da bi dostigli standard, pa većina mladih živi u obiteljskom stanu/kući, jer najčešće nisu u mogućnosti imati vlastitu. Neki također i pored mogućnosti da se osamostale i započnu samostalan život ostaju, jer tradicija također kod nekih porodica igra veliku ulogu. Mada je najčešći problem nemogućnost kupovine vlastitog stana. Također slobodno vrijeme mladi u Bosni i Hercegovini prema istraživanjima najviše koriste za zabavu, gledanje filmova, slušanje muzike, a način komunikacije i njihov angažman je internet. Dakle, možemo reći da u Bosni i Hercegovini mladi kao način komunikacije i druženja najčešće koriste internet. Internet je način i sredstvo oglašavanja mladih, tj. aktivnost na društvenim mrežama način je komunikacije mladih. Prema dosadašnjim istraživanjima možemo reći da je bosanskohercegovačka mladež aktivna najviše putem društvenih mrežama, što znači da se i druženje sve više svodi na aktivnost na društvenim mrežama, a da su u realnom političkom svijetu manje aktivni, odnosno pasivni prema politici i političkom obrazovanju. Prema istraživanjima možemo vidjeti kako je socijalna distanca itekako prisutna u bosanskohercegovačkom društvu, što je pokazatelj da se ne radi na temeljima zdravog društva. Zdravo društvo, odnosno njegova gradnja, treba početi na više interakcije, kao i stvaranju odnosa, odnosno razbijanju stereotipa. Bosanskohercegovačkoj mladeži potrebno je ostvarivanje zajedničkih ciljeva, odnosno interesovanja koja su zajednička, uz interakciju i težnju ka zajedničkom cilju, a taj cilj je kvalitetno obrazovanje, kao i bolja životna perspektiva i kvaliteta života. Potrebno je napraviti programe za mlade gdje oni ne bi bili na margini, odnosno diskriminirani, već fundament jednog zdravog društva koje ide ka prosperitetu. Mladi su jedini koji mogu voditi društvo u tom smjeru, u smjeru napretka. Mladi su relativno velika društvena grupa, a dob je usko

povezana sa socioprofesionalnim statusom i stepenom obrazovanja. Ovo znači da su mladi što su obrazovaniji socijalno kompetentniji, što jasnije definiše njihove stavove i tendencije pri otklanjanju tradicionalnog diskursa. Na drugoj su strani adolescenti nižeg obrazovanja, odnosno učenici srednjih škola, čiji su stavovi tradicionalniji, fluidniji i slabije izgrađeni, a obrasci ponašanja prožeti su rizicima i orijentacijom na ne zahtjevne sadržaje i aktivnosti. Kod mladih je u značajnoj mjeri detektiran i utjecaj socijalnog porijekla, odnosno stupnja obrazovanja oca. Taj utjecaj uvelike se poklapa s utjecajem obrazovanja samih mladih, pa iako slabi paralelno s njihovim osamostaljivanjem, ostaje trajno prisutan kroz postignuća mladih (Ilišin, Bouillet, Gvozdanović i Potočnik, 2013). Dakle, ova istraživanja su pokazala da na mlade, kao i njihove stavove i mišljenja veliki utjecaj ima tradicija, kao i stepen obrazovanja, odnosno da na adolescente više utjecaja ima tradicija, dok se sa povećanjem stepena obrazovanja tradicionalni diskurs otklanja te se formiraju jasniji, konkretnije, samostalniji stavovi. Također što se tiče aktivnosti i angažmana mladih u političkom životu istraživanja pokazuju da su mladi politički malo aktivni i da su kao učesnici u politici diskriminirani, ne samo u Bosni i Hercegovini, već i u naprednim društvima i zemljama. O politici i njenim dešavanjima saznaju isključivo preko interneta i društvenih mreža, a diskriminacija u političkom krugovima im prema istraživanjima ne pada teško, odnosno pasivni su prema političkom životu. Tek manji procenat mladih je zainteresovan za političko učenje i političku aktivnost. I istraživanja u susjednoj Hrvatskoj, kako navodi Vlasta Ilišin, pokazala su da je politika na marginama interesa mladih. Također objašnjava kako je istraživanje otkrilo da osim neangažmana u političkim krugovima, mladi hrvati neredovito izlaze na izbore, odnosno ne uspijevaju procijeniti sa kojim uvjerenjima se podudaraju njihova politička uvjerenja. Situacija u Bosni i Hercegovini je veoma slična, mladi imaju manji interes za politički angažman u našoj zemlji, čini se kao da gube nadu u bolje sutra, pa se sve češće odlučuju na odlazak kako bi bolji život potražili izvan granica ove zemlje. Kao što smo ranije naveli u ovom radu sve je više mladih koji napuštaju i žele napustiti Bosnu i Hercegovinu, a podaci koji o tome govore su zabrinjavajući. I kod mladih je raširen osjećaj građanske nemoći, čini se da je lakše napustiti ovu zemlju i graditi budućnost u nekom zapadnom stabilnom građanskom društvu. Također smo ovdje ranije govorili o tome da mladi jesu velika društvena grupa, pa i kod njih ima

raslojavanja, odnosno veće šanse za obrazovanje imaju mladi iz urbanih sredina, u odnosu na mlade iz ruralnih sredina. Mada širenje dostupnosti novih tehnologija omogućuje mladima iz ruralnih sredina da prevladaju ograničenja ruralne sredine, dok neki elementi ruralnih sredina daju prednost kvalitete života u odnosu na urbane sredine. Obrazovno postignuće ocjenjuje se kao potencijal mladih, odnosno njihova želja za ostvarenjem životnih ciljeva, kao i mogućnost za suprotstavljanje tradiciji i običajima i mogućnost samostalnog izbora i djelovanja. Obrazovanje daje veću mogućnost za zaposlenje, a samim time i mogućnost osamostaljenja, odnosno ekonomske neovisnosti. Veći nivo obrazovanja zahtjeva produženo školovanje, a samim tim i odlaganje ulaska u bračnu zajednicu, odnosno odgađanje roditeljstva. Karijera koju mladi grade, odgađa roditeljstvo odnosno produžuje mladost, pa je tako obrazovanje učesnik u fenomenu „produžene mladosti“. Osim obrazovanja i neobrazovanje, kao i ekonomska neovisnost i nemogućnost osamostaljenja u nekim slučajevima produžuje mladost, a to znači nemogućnost zasnivanja bračne zajednice, odnosno porodice, zbog nesigurnosti koju sa sobom nosi nezaposlenost. Podaci o nezaposlenosti mladih koje smo ranije naveli su zabrinjavajući u Bosni i Hercegovini u odnosu na Evropu stopa nezaposlenosti mladih je mnogo veća kod nas i time smo kao društvo nesigurni za osnivanje porodice, što je još jedan razlog za zabrinutost. Dakle, mladi u našem društvu ne vide šansu za bolju budućnost, što znači bojazan za egzistenciju i odlaganje zasnivanja porodice. Svi ovi činioci direktno utječu na fenomen produžene mladosti, koji je čini se u Bosni i Hercegovini sve više raširen. Moramo pomenuti i broj razvoda koji se prema podacima povećava, pa tako imamo sve više porodica koje su samo sa jednim roditeljem, što otežava egzistenciju ovakvih porodica, odnosno odgoj djece pada većinom na jednog roditelja, a mladi se teže upuštaju u nove veze i brakove, te zasnivanje porodice iznova. Također izostala je i briga institucija za ovakve porodice, pa su u većini slučajeva prepušteni sami sebi, što nerijetko znači da roditelji moraju raditi i po dva posla kao bi osigurali minimum egzistencijalnih potreba za sebe i djecu. Kroz pregled istraživanja koja su provedena o mladima u Bosni i Hercegovini, kao i u regionu prema podacima koje imamo možemo reći da situacija nije zadovoljavajuća. Dosadašnja istraživanja pokazuju da su mladi ljudi na marginama u društvu kako u regionu, tako i u Bosni i Hercegovini. O bosanskohercegovačkom društvu možemo govoriti kao o društvu koje ne ulaže u

mlade ljude. Društvo smo koje nezadržava mlade u zemlji i ne nudi im perspektivu, pa se mladi sve češće odlučuju na odlazak u potrazi za boljim životom. Najčešće mladi odlaze u Evropu, ali i diljem svijeta kako bi svoje ambicije ostvarili negdje drugo, jer u našem društvu je to veoma teško. Visoka stopa nezaposlenosti, kako sa srednjim, tako i sa visokim obrazovanjem je jedan od najvažnijih razloga što napuštaju zemlju. Oni koji su zaposleni nerijetko rade van svoje struke, a za taj posao su mnogo manje plaćeni nego u nekoj od zemalja Evropske unije. Nepotizam i korupcija u našem društvu česta je pojava, što dodatno demoralizuje mlade da potraže posao u Bosni i Hercegovini, te ostanu ovdje i zasnuju svoje obitelji. Ispolitizirani su svi društveni aspekti, a mladi su postali pasivni, pa im se migracija čini kao jedini spas, odnosno način na koji bi svoj život gradili u nekoj pravnoj državi. Mladi u našem društvu punom rizika sve manje se odlučuju na brak i zasnivanje porodice. Nesigurnost zaposlenja, osamostaljenja, ekonomske neovisnosti i nemogućnost zadovoljenja vlastitih životnih potreba potpomažu i opadanje nataliteta, odnosno prirodnog priraštaja u Bosni i Hercegovini. Demografski podaci i upozorenja demografa su veoma zabrinjavajuća. Bosanskohercegovačko stanovništvo se raseljava, a uz smanjen natalitet, postajemo zemlja staraca. Mladi napuštaju ovo društvo koje im ne nudi perspektivu i odlazi, a sa sobom odnosi i naredne generacije tj. svoj biološki potencijal koji će preuzeti neko stabilno društvo. Mladi koji ostaju u Bosni i Hercegovini neće biti dovoljno, naročito ako se nastavi odliv mladih u zemlje Evrope. Stručni kadar i visokoobrazovani se sve češće odlučuju napustiti zemlju i otići, pa tako ovo društvo gubi stručnjake koji su dragocjeni za ovu zemlju i njen napredak.

Dakle, produžena mladost ima višedimenzionalno upućivanje na samu strukturu i značenje egzistencije. U tom smislu granice završetka mladosti sve se više pomiču, dok na drugoj strani paralelno se pomiču i granice samostalne egzistencije. Pomicanje dobne granice završetka mladosti, odnosno produžene mladosti, ne znači samo nenapuštanje doma roditelja, već obuhvata mnogo ozbiljniju dimenziju nemogućnosti ekonomske samostalnosti, odgađanja ulaska u brak i zasnivanja vlastite obitelji. Produžena mladost time je jedan od fundamentalnih socioloških, nedovoljno ispitanih fenomena, u polju posebnih sociologija, koji izrazitu povezanost sa realnim svijetom života pokazuje kroz procese obezbjeđivanja samostalne

egzistencije, a što upućuje na nužnost i ključnost definiranja fenomena i problema produžena mladost. U tom kontekstu življenje mladih s roditeljima, kasno socioekonomsko osamostaljivanje, fenomen odgode bračnog života i zasnivanje vlastite obitelji, društvene promjene, kontekst uloga tradicije, tehničko tehnološki napredak i proces globalizacije rezultirali su sve složenijim i težim ulaskom mladih u samostalni i odrasli svijet, a sve dužim proces produžene mladosti. U ovakvom definiranju fenomena produžene mladosti prepoznaju se i demotivirajući faktori osamostaljenja mladih, što bi mogla biti posebna ali bliska tema našem ispitivanju u ovom radu. Navodimo to kako bismo pokazali i uputili na ozbiljnost i širinu definiranja i približavanja fenomena produžene mladosti u sociologiji. Stoga je bitno pokazati kako život mladih s roditeljima najčešće nije vlastiti izbor već ga određuju kategorije kao što su nezaposlenost i male plate, koje nužno proizvode i kategorije kasnijeg ulaska u brak i zasnivanja obitelji, i pored uglavnom pozitivnih stavova o braku koje nadvladavaju finansijska sredstva. Obim definicije fenomena produžena mladost ogleda se dakle u onome što obuhvata kasno socioekonomsko osamostaljivanje (American Academy of Pediatric, 1982). Zaista, adolescenti obično nisu mogli dočekati da postanu odrasli. „mladost“ je mnogo duže razdoblje, koje počinje ranije i proteže se duboko u dvadesete. Skeptičan je, čak i ciničan, u pogledu života odraslih. Zapravo, na mlade se može gledati kao na zasebnu državu u kojoj uzimaju državljanstvo. Taj narod ima vlastitu kulturu koja sada doseže do svakog zaseoka. Na ovaj način pokušali smo uputiti i jasnijom učiniti samu strukturu, kao i odgovoriti na ključna pitanja koja određuju produženu mladost, a samim tim i ponuditi definiranje i značenje i same forme produžena mladost.

ZAKLJUČAK

Kroz ovaj master rad, istraživali smo fenomen produžene mladosti u kontekstu Bosne i Hercegovine, sagledavajući ga iz sociološke perspektive. Analizirajući ovu složenu temu, duboko smo zaronili u specifičnosti društvenog, političkog i ekonomskog konteksta Bosne i Hercegovine kako bismo razumjeli kako se produžena mladost manifestira, koji su njeni uzroci i posljedice te kako utječe na različite aspekte društva. Kroz istraživanje smo identificirali nekoliko ključnih zaključaka: Socijalna i ekonomska nesigurnost: Ekonomski faktori igraju značajnu ulogu u produženoj mladosti u Bosni i Hercegovini. Visoka stopa nezaposlenosti i niska primanja među mladima stvaraju osjećaj nesigurnosti i otežavaju tranziciju prema odrasloj dobi. Mladi ljudi suočavaju se s teškoćama u pronalaženju stabilnih poslova i postizanju ekonomske neovisnosti.

Obrazovni sistem i produžena edukacija: Obrazovni sistem u zemlji često produžuje period mladosti, s brojnim mladim ljudima koji nastavljaju školovanje na višim razinama, a potom i sa specijalizacijama i postdiplomskim studijima. To može dovesti do odgode ulaska u radnu snagu i odraslu dob.

Kulturni utjecaji i mijenjanje normi: Promjene u društvenim normama i vrijednostima igraju ključnu ulogu u fenomenu produžene mladosti. Mladi ljudi sve više cijene slobodu i raznolikost iskustava, odgađajući tradicionalne obveze poput braka i osnivanja obitelji.

Društvena kohezija i politička nestabilnost: Politička nestabilnost i etnički konflikti u Bosni i Hercegovini također doprinose produženoj mladosti. Mladi se suočavaju s izazovima vezanim uz identitet i pripadnost društvu koje je još uvijek duboko podijeljeno.

Potreba za politikama podrške: S obzirom na identificirane izazove, ključno je razvijanje politika i programa koji podržavaju mlade ljude u Bosni i Hercegovini tijekom tranzicije u odraslu dob. Ovo uključuje pristup kvalitetnom obrazovanju, stvaranju radnih prilika, te promociju inkluzivnih i toleratnih društvenih vrijednosti.

Ovaj rad pridonosi razumijevanju fenomena produžene mladosti kao globalnog sociološkog fenomena te pruža specifične uvide u njegovu dinamiku u kontekstu Bosne i Hercegovine. Nadamo se da će rezultati istraživanja potaknuti daljnja istraživanja i doprinijeti razvoju politika i programa usmjerenih na podršku mladima u zemlji.

Kroz analizu ovog fenomena, dublje smo razumjeli složenost društva Bosne i Hercegovine i izazove s kojima se mladi ljudi suočavaju. Ovaj rad također naglašava važnost interdisciplinarnog pristupa u proučavanju fenomena produžene mladosti te poziva na suradnju između akademske zajednice, vlasti i civilnog društva kako bi se pronašle održive strategije za podršku mladima u njihovoj tranziciji u odraslu dob.

Literatura:

- Aries, P. (1962). *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*, Alfred A. Knopf, New York.
- Brighthouse, H., Swift, A. (2014). *Family Values: The Ethics of Parent-Child Relationships*, Princeton University Press, New Jersey.
- Charles, N., Davies, C. i Harris, C. (2008) *Families in Transition: Social Change, Family Formation and Kin Relationships*, The Policy Press, Bristol.
- Close, P., Collins, R., (1998). *Family and Economy in Modern Society*, Macmillan Press, London.
- Dermott, Esther; Seymour, Julie 2011, *Displaying Families: A New Concept for the Sociology of Family Life*, Palgrave Macmillan, New York.
- Freeman, Michael 2010, *Family Values and Family Justice*, Routledge, New York.
- Gidens, Entoni 1998, *Sociologija*, CID, Podgorica.
- Gittins, Diana 1993, *The Family in Question: Changing Households and Familiar Ideologies*, The Macmillan Press, London.
- Haralambos Michael i Holborn Martin, 2002, *Sociologija: teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb.
- Harrel, Stevan 1997, *Human Families*, Westview Press, Oxford.
- Horner, Matina; Nadelson, Carol C.; Notman, Malkah T. 1983, *The Challenge of Change: Perspectives on Family, Work and Education*, Plenum Press, New York.
- Jagger, Gill; Wright, Caroline 2004, *Changing Family Values*, Routledge, London.
- Janssens, Angelique 1998, *The Rise and Decline of the Male Breadwinner Family?*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Jayakody, Rukmalie; Thornton, Arland; Axinn, William 2008, *International Family Change: Ideational Perspectives*, Taylor & Francis Group, New York.
- Milić, Anđelka 2007, *Sociologija porodice: kritika i izazovi*, Čigoja štampa, Beograd.
- Segalan, Martin 2009, *Sociologija porodice*, Clio, Beograd.
- Scott, Jacqueline; Treas, Judith; Richards, Martin 2004, *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Therborn, Goran 2004, *Between Sex and Power: Family in the World, 1900-2000*, Routledge, London.

- Trask, Bahira Sherif 2010, Family and Globalization: Accelerated Systemic Social Change, Springer, New York.
- Wilson, Adrian 1985, Family, Routledge, London.
- <http://www.statistika.ba/?show=3#link4>
- <http://www.statistika.ba/?show=10#link3>
- <http://www.statistika.ba/?show=1#link23>
- http://www.bhas.ba/data/Publikacije/Bilteni/2020/DEM_00_2019_TB_0_BS.pdf
file:///C:/Users/User/hDownloads/analiza_promjena_u_strukturi_stanovnistva_u_FBiH.pdf
- [http:// pediatric.aappublications.org](http://pediatric.aappublications.org) [pristupljeno 9. august 2021].